

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
МАГИСТЪРСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ „НОВА БЪЛГАРИСТИКА”

Юлиян Петков Разсуканов

УТОПИЧНИ ДИСКУРСИ В РОМАНА „ ТЮТЮН”
НА ДИМИТЪР ДИМОВ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на **дисертация** за присъждане на образователна
и научна степен „**доктор**”

Научен ръководител:
доц. д-р Морис Фадел

София, 2021

Научно жури:

ДАНИИ ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, справка за приносните елементи на научния труд и списък на цитираната литература.

Общият обем на дисертацията е 397 страници.

Броят на цитираните заглавия е 208 – на кирилица и на латиница.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Увод.....	4
Глава 1. Утопични и антиутопични дискурси – равнища на семантизация.....	9
1.1. Идейни.....	9
1.2. Политически и религиозни.....	13
1.3. Физически.....	19
1.4. Исторически.....	27
Глава 2. От утопия към утопия.....	29
2.1. Утопични социални и политически практики, предпоставки и реализация.....	30
2.2. „Осъдени души“ и „Тютюн“ на границата между утопията и антиутопията.....	34
Глава 3. Неизбежният компромис и дискурсивният коректив на писателя Димитър Димов.....	35
3.1. Визионерство.....	35
3.2. Форма и контекст – компромиси и предимства.....	36
3.3. „Скритото“ послание и интелектуалната ваксина чрез изкуството..	41
Заклучение.....	51
Приноси.....	51
Публикации по темата.....	53
Списък на цитираната в автореферата литература.....	53

УВОД

Актуалност на изследването

Причините, определили избора на темата за дисертационния труд – *Утопични дискурси в романа „Тютюн” от Димитър Димов* са пряко свързано със самата творба и с нейните варианти. Когато ИК „Труд” официално публикува цензурирания „Тютюн” (1992 г.), възникна културен парадокс. Две творби с едно и също заглавие и автор, но с относително различно съдържание, което е в пряка дискурсивна свързаност с друг негов роман – „Осъдени души” – 1945 г. Тогава все още България е Царство, комунистите не са овладели цялата власт в държавата, макар вече безкомпромисно да насаждат своята идеологическа догма в областта на културата и на литературата чрез творческия метод *социалистически реализъм*. Утвърждаването му протича едновременно с политическите промени, налагащи тоталитарната държава. „От началото на 1948 г. не съществува институционна база, която да гарантира алтернативна на социализма литературна практика” (Дойнов, 2019, с. 158)¹. Едно от директните проявления на този културен произвол е наложената насилствено за писателя Димитър Димов преработка на първия вариант на романа „Тютюн” (1951 г.). В тази насока съществуват неясноти, които не са обект на настоящото изследване, защото те са в сферата на междуличностните отношения на тогавашните български писатели и са мотивирани от различни предпоставки. Сред тях е и Димитровската награда за литература, с която е удостоен Димов през 1952 г. (Дойнов, 2011, с. 17)². Тя би трябвало да му гарантира, освен значителна парична сума, и относително творческо спокойствие. Случва се обаче точно обратното – „Тютюн” е подложен на „унищожителна” критика. Обявен е за антиреалистичен, декадентски, само дете не е заклеймен като профашистки. Д. Димов полага известни усилия, за да защити творбата си, но като краен резултат редактира романа. В 50-те години на ХХ в. не е имал възможност за истински избор. Ако не е изпълнил указанията, включително и на другаря Вълко Червенков, „Тютюн” повече не би бил издаден в социалистическа България. Неизбежен компромис, произтичащ от диктатурата на пролетариата, която обхваща и културния фронт, на който се води битка срещу всички буржоазни остатъци. Една от жертвите ѝ е първият вариант романа на Димов. Така се получава

¹ Дойнов, П. (2019). Критика и есеистика. София: ИК Несарт, с. 158.

² Дойнов, П. (2011). Другият „Тютюн”. София: Изток-Запад, с. 17.

странна реализация на християнския мит за второто раждане. За да го има, е необходима първо смъртта.

Предмет на изследването

Когато „Тютюн” бе отново издаден, той придоби ново съществуване след 40 години литературно небитие. Като резултат, неговото четене и разбиране вече се реализират в изцяло нови социокултурни обстоятелства. Така възникна особен феномен на настоящето, което „няма история, няма време – то се случва, в него участваме, то е сякаш никъде, без място” (Фадел, 2013, с. 7)³. Романът получи свое място чрез читател, който не е бил роден към 1951–1953 г., а дори има и малък опит от живот в социалистическа България. Той възприема творбата без политически предразсъдъци. Само като литературна единица. Според личните наблюдения на автора на настоящата разработка (по отношение реакциите на ученици в XII кл.), наистина пълноценното осмисляне на романа „Тютюн”, и в двата му варианта, принципно е било невъзможно в условията на тоталитаризма. Що се отнася до „подобрената” версия на творбата, тогава тя беше генерализирана като образец за социалистическия реализъм. Човекът, който дава началото на съда над „Тютюн” – Пантелей Зарев – заявява: „Романът „Тютюн” е голяма национална епопея на класовите борби у нас... Авторът намери сили за втора редакция на романа, за да го приближи по-плътено до това му идейно звучене” (Зарев, 1973, с. 325)⁴. Извън клишираните формулировки, няма съмнение, че втората редакция е донякъде образец, отговарящ на социалистическия реализъм. В нея наистина „две ключови понятия за романовия канон на модерността – “високо“ и “реалистично“ – са подкопани из основи” (Ефтимов, 2000, с. 3, с. 5)⁵. Но дали наистина втората версия на Димитър-Димовия роман е еталонно произведение, това подлежи на сериозно съмнение. Причината е конкретна – непреработената творба е удостоена с Димитровска награда за литература, и то не без основание. За близо 40 години българският читател беше лишен от възможността сам да установи истината.

³ Фадел, М. (2013). История на съвременността срещу история на миналото. В: Литературен вестник, 22, (39), с. 7.

⁴ Зарев, П. (1973). Панорама на българската литература. София: Наука и изкуство, с. 325.

⁵ Ефтимов, Й. (2000). Морфинът срещу тютюна: Буржоазният роман във високата му версия. В: Литературен форум, 5, (X), с. 3, с. 5.

Цел и задачи на изследването

Така възникна и парадоксът. Не два почти различни романа с общо заглавие, които взаимно се допълват на дискурсивно ниво. Чрез тях Д. Димов осъществява и антропологично изследване, ориентирано към странната способност на хората да приемат и да следват с фанатична отдаденост не просто утопии, а направо гибелни миражи, които ги примамват и дори убиват. Точно това е заявено в един монолог на Ирина, който е непроменен (Димов, 1988; 1992). Нередактирани са и други части от първоначалния текст. Запазването им при преработката свързва в една система двата романа като еднаквостите образуват допълнителен идиолект (Еко, 1993).

Методи на изследването

При изследването на „Тютюн” авторът на настоящата разработка преднамерено игнорира традиционното отношение към редакциите на творбата. Този подход има своите основателни причини, но почти пренебрегва някои други, смислово значими пластове. Романът е интерпретиран като културна единица, „ПОСТАВЕНА в една система на други културни единици, които ѝ се противопоставят или я очертават (ограничават)” (Еко, 1993, с. 102)⁶. Тази система включва не само преработките на „Тютюв”, романа „Осъдени души”, но и други произведения от Д. Димов. Към нея обаче са присъединени и допълнителни, непринадлежащи на същия автор, текстове. Някои от тях са с изцяло политическа и пропагандна насоченост, целяща налагането на марксистко-ленинската „научна” доктрина във всички сфери на обществения живот. Дейците на културния фронт трябва много добре да я познават и да я прилагат творчески, спазвайки социалистическия реализъм. Точно когато пише „Тютюн”, а и започва редактирането му, Д. Димов „посещава група за самообразование по „диалектически материализъм”... (Дойнов, 2011, с. 37). Това няма как да не е оказало влияние контекстуално и на ниво дискурс, отнасящ се към комунистическата утопия. Тя не може да бъде обект на пряко критическо отрицание. Такъв ефект е постижим индиректно – чрез антитези на германския фашизъм, защото между него и комунизма разликите са формални. Същевременно имат една и съща първооснова – християнството в неговата католическа версия, обоснована на вярата кредо. В неопределеното бъдеще ще го има Царството божие или прекрасния Комунизъм за

⁶ Еко, У. (1993). Трактач по обща семиотика. Превод от италиански Надя Дионисиева. София: Наука и изкуство, с. 102.

цялото човечество. Подобен тип визионерски обещания, са много опасни, защото, заради естествения за Homo sapiens начин на възприемане на реалността посредством сетивното отражение, възникват екстраполации, а и скотома. Тази е и вероятно причината много хора „сляпо” да се доверяват на идейните миражи. Склонност, която се проявява не само по отношение на религията или на тоталитарните идеологии, а и във връзка с **конкретни социални, включително и икономически, практики**, отнасящи се към либерализма, към свободната пазарна икономика, изискваща и демокрация. При утвърждаването ѝ в началото на XIX в. не просто се получава утопизъм, отнасящ се към гражданските права и свободи. Действително възниква и неограничената възможност за бързо лично забогатяване. То е осъществимо, но с „цената” на морални компромиси, а и за сметка на всички останали членове на обществото. В известна степен точно либерализмът е причина не толкова за разложението на буржоазията, а за класовата борба между капиталисти и пролетарии, въздигната в култ от комунистическата идеология, но послужила като основание и за фашизма, и за националсоциализма. Такава е обективната ситуация, не само в Европа, особено след 1929 г., когато започва Великата депресия. Причината за нея е точно либерализмът. Той, макар и наричан неолиберализъм, възпроизведе почти същата икономическа криза още в първото десетилетие на XXI в. Странна „историческа” повторителност, която може да бъде проследена и на други нива – включително и политически, особено що се отнася за налагането на тоталитарни и авторитарни режими, не само в Русия или в Турция към настоящия момент.

В тези обстоятелства, методологично, романът „Тютюн”, независимо от редакциите, съвсем неочаквано се оказва твърде съвременен. Това е допълнителна предпоставка неговото изследване да има *актуален смисъл*. Той може да бъде наблюдавана, включително и в Република България, макар че когато беше започнато настоящото изследване, съществуването му беше по-скоро потенциално. В основата му не е пандемичната криза, а други, също конкретни политически и икономически факти, обобщени чрез понятията *олигархия, мафия и корупция*. Те могат да бъдат фасадно прикрити под определения: демокрация, народна, дори либерална, но ще означават само едно – една социална формация, класа или партия, дори чрез законови средства – гарантира своето господство над останалите части на обществото. Тази разделеност неизбежно ще породви съпротива от страна на потиснатите и на онеправданите, на лишените от благата на властта. Романът „Тютюн” е предупреждение за наличието на

подобен антропологически механизъм. Той се отнася основно не към стария свят, а и към новия. Към социалистическия. Този обществен строй ще има участва на своя предшественик, защото, също като него, обещава всеобщо, а и индивидуално щастие в неопределено бъдеще, макар и комунистическо – но фактически го осигурява на малка група хора, която, контролира общественото управление. Химеричността, утопичността на използваните от нея обещания, поради своята неосъществимост, неизбежно ще доведат не само до гражданска съпротива, но и до ценностна криза, която ще бъде генерализирана като основание за желаната от хората промяна. Кога ще възникне този стремеж, е само въпрос на време, но е неизбежен феномен.

Механизмът, задействащ процеса, също е интересен обект за изследване. Догматичното следване на марксизма, дори в първата четвърт на XX в. е наистина гибелен мираж (Димов, 1988; 1992). Комунизмът, дори и пропагандно да афишира, че предлага по-добра алтернатива на либерализма, на капитализма и на пораждащата обществени неравенства и хаос демокрация, е анахронизъм. Разбира се, поради това, че обещават прекрасно бъдеще и невъобразимо щастие, както и християнството, независимо от своята утопичност или точно заради нея, левите идеологии ще продължат да бъдат привлекателни за много хора. Поне за онази част от тях, които, заради моралната си „убеденост“ възприемат ценностите справедливост и свобода, но като абстрактни категории. Те са значими за модерните общества, но остава неясен проблемът как те да бъдат реализирани. Либерализмът, абсолютизираната свобода, водят до икономически и социален егоизъм, което нарушава паритета на интересите в обществото и поражда ефекта – всичко е позволено. Следствието е всеобхватната му антитеза – нищо не е позволено, освен когато е. Тоест – генерира тоталитаризъм. Той в определен момент от **историческото** съществуване на дадено общество дори може да бъде желан от по-голямата част от хората точно като средство, противодействащо на несигурността, породена от либерализма. Така става в много европейски страни след края на Първата световна война, а после се усилва заради Великата депресия. Тоталитаризмът, предлаган от фашистите, националсоциалистите и особено от комунистите, също не е решение, защото отговаря на проблемите на XIX, а не на XX в. Анахронизмът на тези идеологии се дължи на факта, че технологиите променят основните социално-икономически отношения. Комунизмът, респективно социализмът, заради идейни причини, а реално – заради властта, изобщо не се съобразява с това. В НРБ преднамерено беше стимулиран физическият труд, а технологиите –

пренебрегвани. Целта – поддържането на работническа класа – лидер в социалистическото общество, което противоречи на обективните процеси в развитието на производителите сили и на производствените отношения. Ако тази концепция бъде възприета на доверие, това неизбежно ще доведе до социални дисбаланси и ще породи съответното разочарование.

Точно за противодействие срещу него е предназначена своеобразната интелектуална ваксина, която писателят и ветеринарният лекар Д. Димов. Тя цели да предпази читателя от прекаленото себеотдаване в служене на великия идеал – всички хора по света да бъдат равни, да няма класи, да няма разделение между бедни и богати. За постигането му обаче е необходим отказ от личната свобода. Нужна е тоталитарна държава. Резултатът от всичко това ще бъде само един – социална, а и икономическа криза. Що се отнася до светлото комунистическо бъдеще, то, освен че е обещание, лишено от реално основание, си остава наистина гибелен мираж, примамващ и убиващ онези, които са му повярвали сляпо. Романът „Тютюн” не е предназначен за тях. Творбата, като **културна единица**, е насочена към други читатели, които не живеят в условията на социализма, а при наличието на някаква версия на либералната демокрация, макар и в български вариант. Това, не толкова парадоксално, означава вариант на тоталитаризъм или поне на авторитаризъм и „владетел”, който, за да управлява, използва *олигархия*. Тя гарантира липсата на значимо бъдеще за обществото. Заради това и истинската социална борба трябва да е точно срещу нея, срещу „тиранията на олигархите” (Димов, 1988, с. 399)⁷. Срещу олигархията.

Глава 1. Утопични и антиутопични дискурси – равнища на семантизация

Настоящата част от разработката проследява лапидарно съотношението между различните утопични дискурси – идейни, политически и религиозни, физически и исторически. Целта е да бъде установена тяхната вътрешна взаимосвързаност, действаща като контекст спрямо романа „Тютюн” от Д. Димов, в неговите две редакции, и разширяваща смисловата му обхватност.

1.1. Идейни

В първата половина от ХХ в. намират своето конкретно обществено приложение определени **идейни** системи. Сред тях водещо значение има научният социализъм,

⁷ Димов, Д. (1988). Тютюн. София. Т. 2. София: Български писател, с. 399.

създаден от Маркс и Енгелс и доусъвършенстван от комунисти, синдикалисти, анархисти или просто нихилисти. В повечето случаи техните модели са отвъд здравия разум. Както отбелязва Гео Милев (1921 г): „В революционната днес Европа шуми безконечно... литература от революционни, социалистически и политически брошури, речи, полемики и теории...Теориите са много..., защото идеалът е неизвестен...Всеки чертае мъглявите контури на своята собствена фантазия...” (Милев, Г., Критичен преглед, *Vezni g III 1921-22-кп 20*)⁸. По-нататък авторът изяснява защо така популярната и сега идея за всеобщо равенство противоречи дори на биологическата същност на човешката еволюция, а и генерира застой в общественото развитие. Д. Димов, който има и медицинско образование, много добре осъзнава този утопичен дискурс на социалистическата идеология, както и липсата на теоретическо единство в нея. Според великите прозрения на Маркс и Енгелс – машините и свързаното с тях производство, както и пролетариите, взети заедно, ще осигурят възможността в комунизма всеки да получава според потребностите си и „съвсем свободно да се развива...” (Маркс, Енгелс, 1985, сс. 127-128)⁹. Идея, само относително клоняща към утопичен дискурс. Той обаче възниква поради задължителното премахването на собствеността, което е и основната грешка на марксизма. Обществените противоречия, включително и класово-антагонистичните, не са единствено следствие от формите на притежание и от разделението на труда. Те са малка част от много по-сложна система на социалните отношения. В модерните общества, преминаващи в технологически стадий, човешкият фактор придобива все по-голямо значение. За неговото влияние върху конкретния строй, включително и комунистическия, в марксизма няма и минимална оценка. Всичко се свежда до класовата принадлежност, априорно определяща единствено вярната посока.

Тази абсурдност е предадена в „Тютюн” чрез разсъжденията на Лила, отнасящи се към левосектантския курс на БРП(к) след 1925 г.: „Само работникът може да бъде последователен комунист!...Само черният труд и синята блуза сочат правилния път!” (Димов, 1988, с. 336)¹⁰. Веднага следва определянето на класовите врагове, които и са членове на БРП(к) – Блаже, Павел, Макс и др. Те не произхождат от работническата

⁸ https://bgmodernism.com/data/Vezni_g_III_1921-22_kn_20.pdf? Милев, Г. Критичен преглед. *Vezni g III 1921-22-кп 20*. Прочетено на 02. XII. 2020 г.

⁹ Маркс, К., Енгелс, Ф. (1985). Манифест на комунистическата партия. Превел Иван Георгиев и др. София: Партиздат, сс. 127-128.

¹⁰ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 336.

класа, а от интелигенцията, която е част от буржоазията, а и не са склонни да приемат а политическия идеализъм на левосектантите. Паралелно са въведени прозренията и на фон Гайер. Те се отнасят за националсоциалистическата утопия, твърде сходна с комунистическата. И двете, тъй като са непостижими, изискват да няма съпротива от страна на човешките същества, които ги реализират. Трябва да се стремят към идеята, а не да се интересуват от проблемите, предизвикани от нея и да следват със сляпо доверие този, който ги е повел към светлото бъдеще. Така се проявява ефектът на стадото, на овцете – точно според идейната доктрина на тоталитаризма. Фон Гайер достига до умозаклучението, че германците, при посредничеството на три поколения философи, музиката на Вагнер и в съчетание с обещанията на Хитлер, стават „храбри войници и послушни, безмълвни овци” (Димов, 1988, с. 196)¹¹. Резултатът е: „...върховен абсурд...някакъв болезнен делириум...” (Димов, 1992, с. 440)¹². Третият Райх се противопоставя почти на целия свят в една варварска война. Никой друг преди германците не е избирал „по-страшен начин да се самоубие” (Димов, 1992, с. 440). Идентично е и положението на пролетариите. Те трябва като овце, да следват идеята, че класата, водена от болшевишката партия, има велика световна мисия. Така е и според комуниста Лукан: „Нашето поведение трябва да изхожда от генералната линия на болшевишката партия...” (Димов, 1988, с. 358). То се отнася към тютюневата стачка, чиято основна цел, не е синдикална, а е проливане на кръв, дори еталонната героическа гибел на някои от стачниците. Пак той арогантно заявява: „Достойната смърт на всеки от нас е жесток удар в лицето на врага, който го разколебава, плаши и деморализира” (Димов, 1988, с. 363)¹³. Изказването му като дискурс се свързва с конкретна реч на Ленин от 7 ноември 1918 г. при откриването на мемориална плоча за загиналите в Октомврийската революция герои. Той ги определя като най-добрите от масата (стадото – б.а.) на трудещите се, „които са отдали живота си...за освобождението на народите от капитализма... и за социализъм” (Ленин, 1950, с. 148)¹⁴. В „Тютюн” констатацията на друг от персонажите комунисти, Макс Ешкенази, е въведена като референт за изказването на Лукан: „Пак фанатизъм, пак тесногърдие, пак слепота!...” (Димов, 1988, с. 363). Последствието е представено чрез много показателна сцена в творбата – смъртта на един полицейски старшия – Чакъра и на Спасуна: „Чакъра се

¹¹ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 196.

¹² Димов, Д. (1992). Тютюн. София: ИК Труд, с. 440.

¹³ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч.1. София: Български писател, с. 363.

¹⁴ Ленин, В. (1950). Сочинения, Т. 28. Превод на автора. Ленинград: Государственное издательство политической литературы, с. 148.

строполи на земята, а върху него, пронизана... падна Спасуна” (Димов, 1992, с. 255)¹⁵. Нейната гибел, за разлика от очакванията на Лукан, има съвсем друг ефект, а не вдъхновяващ за стачниците – „...тълпата се смути, разколеба и хукна панически...” (Димов, 1992, с. 255). Така вече е окончателно ясно, че изказването на Лукан е следствие от краен фанатизъм, в който няма нищо полезно, дори за класовата борба. Важна е идеята – налагането на комунизма в световен мащаб. Средството е революцията, пролетарската, включваща и гражданска война, което изисква натрупването на омраза, а и революционна ситуация. По повод точно на нея Ленин ревизира Маркс и заявява, че тя може да бъде преднамерено предизвикана. За целта е необходима „силна, пролетарска революционна партия” (Розентал, М., Юдин, П., 1945, с. 278)¹⁶. Същото се съдържа и в изказването на другаря Лукан за непроменимия курс на партията (Димов, 1988; 1992). В този контекст стачката в романа „Тютюн” (независимо от редакциите) придобива емблематичен смисъл. Тя се отнася към теоретическия модел на Ленин за предизвикване на революционна ситуация чрез стачни действия.

Най-значимата идейна ревизия, която той осъществява, а после неговата партия прилага на практика (българските комунисти следват примера ѝ – б.а.), се отнася директно към победата на комунизма. „Маркс и Енгелс смятат, че социалистическата революция ще победи във всички или в повечето развити капиталистически страни” (Саркисян, 1987, с. 344)¹⁷. Но Ленин прави велико откритие, което обезсмисля марксизма, прави го утопично учение. Стремейки се да обоснове Октомврийската революция като функция от обективните закони на диалектическия материализъм и да прикрие факта, че тя, дори да не е инспирирана от Германия, със сигурност не е пролетарска. Причината – не отговаря на идейната постановка на марксизма, без да я отхвърля директно. Ленин действа като римските папи – създава енциклика. Тя гласи, че социалистическата революция първоначално може да победи в една отделно взета страна, което обезсмисля възможността за световна победа на комунизма. Но Владимир Илич твърди „гениално”, че не е нужно там индустриалното производство, да е достигнало високо ниво на развитие (да има и многобройна работническа класа –

¹⁵Димов, Д. (1992). Тютюн. София: ИК Труд, с. 255.

¹⁶Розентал, М., Юдин, П. (1945). Кратък философски речник. Превел от второто руско допълнено издание П. Данчев. София: Издателство на Българската работническа партия (комунисти), с. 278.

¹⁷Саркисян, С. (1987). Марксистко-ленинска философия. Авторски колектив: проф. Саркисян С. и др. София: Партиздат, с. 344.

б.а.). Точно обратното. Тя трябва да е изостанала, да е слабото звено във „веригата на империализма” (Саркисян, 1987, с. 345)¹⁸. Русия към 1917 г. няма нищо общо с развита индустриална страна, с доминация на „крупния капиталистически строй” (Ленин, 1950, с. 182)¹⁹. Идея, която не би хрумнала на Маркс, че слабо развито, почти изцяло аграрно общество, може да прекрачи в ерата на социализма. Причината – неговата материално-техническа база не е земеделието, а машинното производство. Царство България към 9. IX. 1944 г. е преобладаващо аграрна страна. В този контекст коментарите на Димитър Димов за Аркадия в романа „Тютюн” (Димов, 1988; 1992), макар и текстово да касаят периода на управлението на Цар Борис III, преминават в друг дискурс, отнасящ се към социалистическото строителство в България. То от една страна е компенсиране, доста неумело, на липсващата индустрия и създаване на промишлен пролетариат, а от друга – унищожаване на аграрния сектор и принудителното трансформиране на българските селяни в наемни работници – пролетариат. Дори идеята за нещо подобно е опасна. Светът на идеите (Платон, 1981) няма нищо общо с човешката реалност. Докато двете „неща” не започнат да се „пресичат” в определена обществена „равнина”, няма значими опасности. Когато обаче това се случи – негативните ефекти за човеците започват да стават много. Тогава се налага те да бъдат неутрализирани чрез пропаганда, изкривяване на истината или с пряка репресия. Практика, присъща и за християнството.

1.2. Политически и религиозни

Идейните догми на тази религия, подобно на доста по-древните виждания за идеалната държава на Платон и на Аристотел, чрез рефлективността, натрупана в съзнанието на европейците, придобиват спецификите на своеобразна културна матрица. Тя определя комбинирането на **религиозната** първооснова с конкретни **политически** практики. Двете системи се сливат. С въвеждането на модерните демокрации, при наличието на политически партии, адептизмът става необходимост. Той гарантира „победата” в различните видове избори. Така християнската догматичност се задейства: „...да нямаш други богове освен Мен” (Православен катехизис, 1991, с. 162)²⁰. Прилагането ѝ политически поражда странен ефект. Той може да бъде определен като поглед назад, който всъщност, е визия за бъдеще. В „Тютюн” Д. Димов я осъществява.

¹⁸ Саркисян, С. (1987). Марксистко-ленинска философия. Авторски колектив: проф. Саркисян и др., София: Партиздат, с. 345.

¹⁹ Ленин, В. (1950). Сочинения. Т. 28. Превод – авторът. Ленинград: Государственное издательство политической литературы, с. 182.

²⁰ Православен катехизис (1991). София: Синодално издателство, с. 162.

Творбата му е насочена хронологически „назад” (към 1925/1926 – 1945 г.), но дискурсивно е прогноза за онова, което предстои да се случи с българите в тяхното „светло” бъдеще, започнало от 9. IX. 1944 г. То няма как да бъде много по-различно, освен фасадно, от онова, което е съществувало преди него, а причините за това са конкретни.

Първата от тях е самата комунистическа идеология. Тя по своята същност е религия: „Маркс вярва, че е открил по-скоро *природни* закони, които...сами ще доведат до...социалистическо безкласово общество. *Третото царство* (Трети Райх – б.а.), което при различните религиозни фанатици бе само едно неясно бъдеще...тук вече се представя като научно доказана и необходима за постигане цел...Наистина Маркс...от предпазливост не определи епохата на нейното появяване – така че за разлика от предхождащите го пророци на апокалипсиса той не може да бъде упрекнат в погрешни предсказания” (Зайферт, 1994, сс. 190-191)²¹. Царство божие на земята. Само дето спасителната светлина е заменена от електрическите лампи. Пропуснат е и проблемът дали въобще в Третото царство под диктатурата на пролетариата, ще има възможност за човешки живот въобще. На неговото място е поставен трудът, източникът на обществените блага. Иманентно обаче това е зле прикрита версия на Проклятието над човешкия род (Битие. 4: 19). Такова е съдържанието на Конституция на СССР: „Социализмът и трудът са неотделими един от друг” (Сталин)... „Трудът в СССР е задължение и дело на чест за всеки годен за труд гражданин според принципа: „който не работи, не трябва да яде”...” (Розентал, Юдин, 1945, с. 332)²². Точно в същата ситуация е поставен и библейският Адам, но не защото заради смъртта няма да има никаква значима полза от целия му труд „под слънцето” (Еклисиаста или книга на Проповедника, 2012, с. 740; 1: 3.)²³, а защото, за да живее, трябва да яде (поне телесния хляб – б.а.), което означава и да работи. От раждането до гроба. Социалистическият човек е в същата ситуация. Няма значение дали ще се използва понятието чест. Щом то е свързано и със задължение, става аналогично на проклятието, само дето не е регламентирано чрез Библията. В Българската Конституция от 1947 г. част от чл. 73.

²¹ Зайферт, Л. (1994). Световните революционери от Богомил през Хус до Ленин. Превод от немски Георги Кайтазов. София: ИК Христо Ботев, сс. 190-191. Забележка: книгата е публикувана още през 1931 г. – б.а.

²² Розентал, М., Юдин, П. (1945). Кратък философски речник. Превел от второто руско допълнено издание П. Данчев. София: Издателство на българската работническа партия (комунисти), с. 332.

²³ Еклисиаст или книга на Проповедника. (2012). В: Библия. София: Св. Синод на Българската православна църква, с. 740; 1: 3.

гласи: „Трудът е дълг и въпрос на чест за всеки работоспособен гражданин. Всеки гражданин е длъжен да се занимава с обществено полезен труд и да работи според своите сили и способности” (Народно събрание на Република България. Конституция на Народна република България. 30 ноември 2020)²⁴.

Този актуален тогава контекст на романа „Тютюн” определя и въвеждането на проблема за труда както чрез барон Лихтенфелд (и в Третия Райх има версия на социализма – б.а.), чрез Чингис, както и чрез Ирина (Димов, 1988; 1992). По-значима в случая е задължителността на труда, която води до доста сериозни последствия за социалистическия човек, строящ светлото комунистическо бъдеще, защото има междинен преразпределител на богатата – държавата. Тя създава привилегии, от които се възползват управляващите, особено тогава, когато тяхната власт не е следствие от вродените им достойнства и способности (Платон, 1981), а е постигната чрез други средства. Цел е самата тя, а после – идва време за прилагане на съветите на Макиавели, формулирани в „Князът” (Макиавели, 2001). В тази насока марксистко-ленинска идеология много опасна. Не защото част от фундаменталното ѝ идейно ядро е човешкият труд (при капитализма – б.а.) и произтичащите от него обществени разделения и форми на собственост, а защото цели тяхното ликвидиране. Премахването на последствията обаче не може да отстрани причината – базата (икономическата) на общественото развитие. Политическите идеологии спадат към надстройката – те са вторични – следствие, а не предпоставка. Социализмът, макар да има претенцията, че коренно променя цялата социална система, осъществява единствено смяна на управляващото съсловие и партия, пренасочвайки към тях обществените блага. Това не променя съществено истинската „база”. Целта е премахването на класовото противопоставяне чрез пролетарската революция, утвърдена от Маркс. Очакването „е, че в резултат на революцията разделения на класи ще изчезне, отстъпвайки място на пълната политическа и икономическа хармония. Но това е далечен идеал, нещо като второ пришествие: междувременно има война и диктатура, както и изискване за строга идеологическа ортодоксалност” (Ръсел, 1998, с. 824)²⁵. Няма никакво съмнение. Всички политически идеологии, които съдържат в себе си дори частични обещания за някаква утопия, неизбежно прерастват в религии от християнски тип, или се доближават до

²⁴<https://www.parliament.bg/bg/18>. Народно събрание на Република България. Конституция на Народна република България от 6. 12. 1947 г. Публикуван 30 ноември 2020, прочетен 08. 12. 2020 г.

²⁵ Ръсел, Б. (1998). История на западната философия. Превод от английски Лъчезар Живин. София: ИК Христо Ботев, с. 824.

тяхната методология. Догматизъм без компромиси, дори и когато те съответстват на елементарната човечност или моралност. Също като в католицизма. Поради тази причина комунистическата идеология се доближава най-вече до него, включително и като организационни авторитети вътре в партията. Тяхната координационна и субординационна функция твърде много наподобява общоизвестния Йезуитски орден. В този исторически момент – малко преди Втората световна война – неговото влияние е най-силно в Испания. Така „Осъдени души”, който е неотделим от дискурса на двата варианта на романа „Тютюн”, придобива особена значимост. Но авторовото изследване за влиянието на религията в католическа Испания, както и за последователите на „самия Лойола” (Димов, 1986, с. 309)²⁶, не е единствено художествено. Отец Рикардо Ередиа – демонично въплъщение на религиозния фанатизъм – като персонаж има контекстуално сходство с най-видния тогава „марксист” – Сталин.

В другите два романа със заглавие „Тютюн”, без поне външно текстова свързаност с християнството, такава паралелизация контекстуално съществува. Тя обаче е насочена, чрез отклонителна матрица (Еко, 1993) към националсоциализма, но иманентно – към болшевишкия комунизъм. Неслучайно доста от разсъжденията на фон Гайер следват гледните точки на Ницше. Той, определяйки културата, а и съзнанието на германците, отбелязва, че в тях има „известен католицизъм”(Ницше, 1990, с. 350)²⁷, комбиниран с древноскандинавските саги, особено с „Епос за нибелунгите”, после – с музиката на Вагнер, дори и с политическото интерпретиране на идеята за свръхчовека. Целият този почти метафизичен конгломерат прераства в марша на националсоциалистите по „Унтер ден Линден”. Причината е фанатизмът и умението на германците сами да си създават митове и да ги следват с пълна отдаденост (Ницше, 1990). Нейният първоизточник дори да е религиозен, политическите му проявления са много опасни. Това има своето реално потвърждение чрез краха на Третия Райх през 1945 г. На религията националсоциализъм. Тя обаче не е единствената в ХХ в. подобна политическа конфесия. Комунизмът дори е във възход, благодарение победите на Съветската армия, гарант за всемирното му възтържествуване. Неговият „призрак броди из Европа” (Маркс, Енгелс, 1985, с. 51)²⁸. Той е само началото на световната революция, която „неизбежно ще доведе до победата на комунизма в целия свят”

²⁶ Димов, Д. (1986). Осъдени души. София: Български писател, с. 309.

²⁷ Ницше, Ф. (1990). Contra Вагнер. Документи на един психолог. 1889. В: Раждането на трагедията и други съчинения. Превод от немски Харитина Добрева. София: Наука и изкуство, с. 350.

²⁸ Маркс, К., Енгелс, Ф. (1985). Манифест на комунистическата партия. Превод Иван Георгиев и др., с. 51.

(Розентал, Юдин, 1945, с. 299)²⁹. Словото, ще придобие плът. Висшето начало – Бог, Партия, Държава, Вожд – гарантира магическото трансформиране. То ще се случи, но само ако хората всеотдайно повярват в него. Християнски догмат. Последствието от него е адептизъм, включващ екстремна омраза към „невярващите”, които са и класови врагове, подлежащи на изстребление.

Добавяне на Лила дава на Димов нови дискурсивни възможности, свързани точно с тази особеност на последователите на марксистко-ленинската идеология – краен, антихуманен фанатизъм. Той обаче лицемерно е наречен социалистически хуманизъм. „В същността си този принцип представлява сложна редакция...на класовия подход. Той възприема личността като пряк продукт на обществото. Вижда ценността на човека и на човешкия живот чрез телеологията на „по-прогресивния” обществен строй – социализма, който прераства в комунизъм” (Дойнов, 2019, с.153). Неговото следване в „Тютюн” особено категорично се проявява не толкова при убийството на полицейския агент от страна на Лила, а чрез оценките, които дава на това свое деяние след време, когато самата тя страда (контузва ръката си, докато бяга от полицията – б.а.). Своеобразната изповед на героя комунист е пред Ирина: „...Аз убих...убих човек!...Убих го така...от упор...Не мога да спя...Може би ще убивам още, когато трябва да спасявам живота си или онова, за което се боря” (Димов, 1988, с. 465)³⁰. Борбата е за Комунизъм в целия свят. Утопия, която предопределя и фанатизма на комунистите. Точно левите идеологии би трябвало да са хуманни и да се отнасят, поне с уважение, към човешкия живот. От гледна точка на християнската религия той не е значим. Всичко ценно е в битието отвъд смъртта. Въпреки това има заповед – „*Не убивай*” (Православен катехизис, с. 185)³¹. Така се получава парадоксалността. Комунистите водят борба, за да бъде възможно „свободното развитие на всеки един” (Маркс, Енгелс, 1985, с. 90). Това предполага и уважение. Нищо от очакваното обаче не се реализира в тяхната класова борба. Потвърждението в „Тютюн” е изказването на Лила (за убийството на агента – б.а.). Но то е свидетелство и за нещо друго. Решаващо значение има не религията или политическата догма, а отделният човек. Това виждане на Д. Димов придобива семантизация чрез паралелизацията между Архимедес Морено от „Осъдени души” и Лила. И двамата са комунисти, мразят стария свят. Но има и съществена разлика, аржентинският лекар има „фино човешко сърце” (Димов, 1986, с.

²⁹ Пак там, с. 299.

³⁰ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, 465.

³¹ Православен катехизис (1991). София: Синодално издателство, с. 185.

382). Що се отнася до Лила – тя принадлежи на партията (Димов, 1988). Няма собствена морална воля. Заменена е от партийната догма, потискаща съвестта (Димов, 1988). Също като в ортодоксалното християнство. Всяко прегрешение, дори злодеяние, ако е в Името божие, т.е. – заради Партията, заради великия идеал – става или благодеяние, или подвиг. Неговата мотивация е чрез „религиозно чувство” (Льобон, 2014, с. 50)³². То е следствие от естествения стремеж към оцеляване. В социалната реалност това означава асоцииране на индивида към някаква голяма общност, имаща власт, чрез която да гарантира съществуването му, а дори и постигането на някакво по-добро живеене.

Този вътрешен порив, възникващ за повечето същества от рода *Homo sapiens*, действа по отношение на религията и на политиката двупосочно, но за определени хора – готови са да станат „н е л и ч н о с т” (Оруел, 1989, с. 63)³³. Това гарантира преливането на едната система в другата двупосочно. Едни и същи люде, с идентичен психологически, дори психиатричен профил, стават адепти на партията, може и на църквата. За тях те са просто системи от отвлечени понятия, които, ако бъдат следвани, безсъзнателно, с адептизъм, ще гарантират оцеляване и дори просперитет. Обществените системи и начинът, по който са управлявани, стимулират тези почти инстинктивни човешки стремежи. Поради тази причина те влияят при изграждането на утопиите и съответно са източник на антиутопиите. Заради намирането на своеобразен баланс между тях е осъществено сливането на политическото и на религиозното в един обществен модел, наречен държава. Тя – *civitas* – цивилизованото общество, е предназначена да осъществи излизането от примитивното. Тази старогръцка концепция, преминавайки и през средновековната християнска доктриналност, се модифицира през тялото Христово и през Неговата църква на земята, когато светските владетели постепенно се освобождават от контрола на римските папи (след XV в.) – чрез тялото на краля или на владетеля. Той го получава директно от Бог чрез интронацията и заема мястото Му в земната йерархия на властта. Съответно – провежданата от него политика придобива статута на своеобразна религия. Този е и моментът, в който възникват антиутопиите – когато владетелите експроприират божествената власт. Появяват се и утопиите (литературните), които пряко им се противопоставят на политическо ниво. Такава е и книгата, дала началото на

³² Льобон, Г. (2014). Психология на тълпите. Адаптация: Нели Влахова. София: Асеновци трейд ЕООД, с. 50.

³³ Оруел, Дж. (1989). 1984. Превод от английски Лидия Божилова. София: Профиздат, с. 63.

съвременното разбиране на понятието утопия – „Утопия” от Томас Мор (1516 г.). Тя е преди всичко реакция срещу стремежа на английския крал Хенри VIII да оглави и създаващата се, по негова воля, независима от Рим църква. Тоест – да слее в едно двете тела – небесното и земното. Подобна тенденция съществува и в континентална Европа. За ранния XVI в., след кризата на ренесансовия хуманизъм, е възприето виждането, че човекът е зъл по природа. Държавата трябва да го облагороди, а нейното тяло е владетелят. Почти в същия момент Николо Макиавели пише „Владетелят” или „Князът” (1513 г.). Властта става абсолютна. На нея съответства и нов инструментариум, стоящ извън старогръцката представа. Същностната разлика, пораждаща и антиутопията, е целта на владетеля – собствената му власт. Тя бива оправдана като ценностно значима чрез политическото, чрез религиозното или и чрез двете. Същият резултат се получава, когато цел на властта е интересът на диференцирана група хора – партия, класа, раса, народ – която става тялото на държавата, става самата държава. Това започна да се случва и в България след 9. IX. 1944 г. На мястото на църквата е поставена Комунистическата партия. Нейната политическа идеология придобива сакрален статут. Утопията, обещана от Маркс, Енгелс, Ленин, пролетарската Света Троица, също като Царството божие, ще стане факт. Абстрактна догма, която трябва да бъде приета или с наивитета на вярата кредо, или чрез сляпото следване на марксизма-ленинизма.

1.3. Физически

Комунизмът, включително фашизмът и националсоциализмът, както и Христовата църква, не остават само на идейно ниво, а придобиват конкретна **физическа** форма в социалната реалност. Това обаче не означава, че великите обещания за цялото човечество започват да се сбъдват. Разбира се, има усилия за изграждане на нов свят, но това е по-скоро пропагандно твърдение. Колкото по-агресивно и нетолерантно конкретен лидер го разгласява, толкова повече са неговите последователи, съставляващи някаква тълпа (Льобон, 2014). За реализирането на проповядваното – всички средства са оправдани или не се нуждаят от оправдание, защото са обективно необходими. Природна целесъобразност. Така възниква нужният емоционален комфорт, основание, за да бъде идеалът неподлежащ на съмнение. Достатъчно е някой да внуши на масата от човешки същества, че притежава или знае

„разковничето на земното или вечното щастие” (Льобон, 2014, с. 51)³⁴. Трябва да му се придадат съответните магически свойства и ще има множество адепти на тази идея. За да изгуби тя параметрите си на призрак, е достатъчно да бъде „облечена” във формата на прост план. Точно към това прибегват Маркс и Енгелс в „Манифест на комунистическата партия”³⁵. Особено значима е 10 точка от тяхната Програма – в социалистическото общество ще е водещо не образованието, а възпитанието.

Неслучайно целта на учителя Динко от „Тютюн” е не да направи от своите ученици „комунистчета” (Димов, 1988, с. 129)³⁶. За да го има новия свят, който е антиутопия, но трябва да бъде осмислян като утопия, решаващо значение има незнанието (Оруел, 1989). То гарантира сантименталния адептизъм и правоверността. На мястото на индивидуалната осъзнатост застава идеята за някакво общочовешко щастие. За неограничено емоционално наслаждение от предстоящото, което е неслучило се бъдеще и с него могат да се правят всякакви експерименти, но само на идейно равнище. На политическо ниво обаче, реално свързано с държавата (Платон, 1981), това означава съсредоточаването на всички лостове на различните видове обществени власти в нейните „ръце”, т.е. – в държавните институции. Тази концепция обаче не остава само в сферата на идеите, а се налага като право, право на силата. За целта комунистите трябва да поставят под своя контрол всички власти. Това става чрез пролетарската революция, която е локомотив на историята (Маркс, Енгелс, 1985). Описвайки началото на тютюневата стачка, Димов отбелязва: „Работниците се усещаха силни и горди. Думите на ораторите събуждаха в душите им чувство на достойнство, караха ги да съзнават, че работническата класа не се бори само за хляб, а за нещо... велико, което щеше да донесе щастие на цялото човечество” (Димов, 1988, с. 434)³⁷. Висша цел, но неосъществима, дори само заради съществуването на държавата, социалистическата. Тя е възприета като личност, като тяло, равно на целия социум, на всичките човеци в него. Виждане, най-малкото наивно, защото разчита на колективна неосъзнатост, която се очаква да породи всеобщото щастие, но същевременно изисква и всеобхватен контрол. Той е постижим чрез репресивни институции, използващи като инструмент страха. В тази насока Д. Димов, използвайки за пореден път друга утопия

³⁴ Льобон, Г. (2014). Психология на тълпите. София: Асеновци трейд ЕООД, с. 51.

³⁵ Смишълът на Програмата трябва да бъде възприеман спрямо 1848 г., когато е публикуван „Манифест”-ът – б.а.

³⁶ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч.1. София: Български писател, с. 129.

³⁷ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч.1. София: Български писател, с. 434.

– националсоциалистическата, обръща внимание точно на ужаса „от невидимите уши на гестапо” (Димов, 1988, с. 195)³⁸. В социалистическите страни неслучайно имаше такива тайни служби (КГБ, ДС и т.н.), които контролираха отклоняващите се от всеобщото социално щастие. Същевременно прекрасното бъдеще все още предстои, но неизбежно ще възтържествува. Първоосновата на тази политическа доктрина е християнството, но в паралел с претенциите за атеизъм и материализъм, с реалното разрушаването на църкви, убиване на свещеници и с издигането на паметник на Юда (budha2, Първият паметник на комунистите – Иуда Искарот в Свияжск).³⁹ Както заключава Г. Льобон: „Когато не признават боговете, вярват в идоли” (Льобон, 2014, с. 169)⁴⁰. Различните леви политически партии въздигат своите идеи (а и вождове) в ранга на идоли, сред които е и самият *социализъм*. „За своите последователи той е заменил някогашните богове и съставлява мистична сила, способна да поправи несправедливостите на съдбата,...върху развалините на старото общество ще се издигне възроден свят, в който, както в някогашния рай, всички хора ще се радват на вечното блаженство” (Льобон, 2014, с. 156)⁴¹.

Резултатът ще бъде само един – богатата ще бъдат оскъдни и давани рядко (Макиавели, 2001), за да са правилно оценявани (изключение ще има за по-равните от останалите – б.а.). Недостигът ще бъде компенсиран с пропагандирането на идеята за великата сила, имаща магически свойства – партията държава. Тя, също като във версията на Платон, е неизбежен ефект от общото живеене на човеците. Така става нужен и Левиатан, както твърди Томас Хобс в „Левиатан” – 1651 г. Филистимското божество – Златното теле – възплъщение на порочността. В този дискурс е и идеята на Хобс – държавата да пази своите поданици от собствената им греховност. Тоест – от антиутопията, която е свързана с основния източник на деградацията на човека и според Маркс – златото (Маркс, Енгелс, 1950). С премахването на богатството въобще, ще изчезнат и предпоставките за деморализацията и за престъпленията. Човеците ще станат нравствено свършени социални животни. Когато настъпи комунистическият строй, от златото ще бъдат направени обществени писоари. Идея на Ленин (Аллеонова,

³⁸ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч.2. София: Български писател, с. 195.

³⁹ budha2.blog.bg/drugi/2014/08/27/antihrista-v-sssr. budha2. Първият паметник на комунистите –Иуда Искарот в Свияжск. 11. 06. 2014. Прочетен на 09. 08. 2020 г.

⁴⁰ Льобон, Г. (2014). Политическа психология. Превод от френски – колектив. София: Асеневи трейд ЕООД, с. 169.

⁴¹ Льобон, Г. (2014). Политическа психология. Превод от френски – колектив. София: Асеневи трейд ЕООД, с. 156.

Е., Извеков, А. Топ – 10 унитаз в изкустве, 07. 11. 2020)⁴², явно е заимствана от „Утопия” (Мор, 2007), но без частна собственост върху златните нощни гърнета. Без премахването ѝ, светлото бъдеще е непостижимо физически. Първата крачка към него е социализмът. Той започва реализацията на мерките от „Манифест на комунистическата партия”, насочени точно към изграждане на социална утопия. Но дори и това да е постижимо, да изчезне разделението *мое – твоё*, възниква проблемът какви биха били последствията. Точно това е неясно в марксизма и води само до прекалено много и винаги неуспешни обществени експерименти при социализма. Той е „първата ниска степен на комунистическото общество, при която частната собственост...е ликвидирана и икономическата основа на обществото е социалистическата система на стопанство...” (Розентал, Юдин, 1945, с. 297)⁴³. Това логически предполага, че следващият етап става излишен. Утопизмът изисква съвсем друг дискурс – оправдание за вероятния неуспех. Също както и християнската доктрина се нуждае от Сатана, така комунистическата утопия се нуждае от Голям Враг – Световният капитализъм. Използва се изцяло пропагандно твърдение, предназначено да оправдае нуждата от покровителство, от Голям брат (Оруел, 1989), от Ръководна роля на Партията или от лидер с твърда ръка. Нужни са и страхове, защото те подхранват най-големите илюзии и стимулират утопичността. Също като в идейните утопии или религиозните пророчества. Въпреки това те, чрез човешкия „разум”, започват да съществуват. Раждат се като „нещо” във въображаема действителност. Извън тази имагинерност в съвременното на Д. Димов има достатъчно физически реализации на обществени, а и на политически модели, които са проява на утопичност. Когато тя се обосновава на тоталитаризъм, тогава е неизбежно преминаването към антиутопия, така е в Италия, Португалия, Германия и СССР. В този реален исторически контекст особено място заема Испания. В периода между 1931–1939 г. там е установена републиканска форма на управление. Краят ѝ поставя Испанската гражданска война (1936-1939 г.), следствие от националистическия преврат на генерал Франко. Тя се оказва и много полезна за „развенчаването” на някои утопични идеи, особено на комунизма. През януари 1943 г. Д. Димов пребивава в Испания. Причината е основната му професия – ветеринарната медицина. Институтът „Сантяго Рамон и Кахал“ (в гр. Мадрид) е сред водещите в

⁴² <https://artguide.com/posts/1125>. Аллеонова, Е., Извеков, А. Топ – 10 унитаз в изкустве. 07. 11. 2016. Прочетен на 20. 08. 2020 г.

⁴³ Розентал, М, Юдин, П. (1945).Кратък философски речник. Превод от второто руско допълнено издание П. Данчев. София: Издателство на Българската работническа партия (комунисти), с.297

областта на хистологията, морфологията и висшата нервна дейност на гръбначните животни. Пътуването му преминава през Европа, която е в разгара на Втората световна война. Испания е неутрална. Когато е в град Берлин, Д. Димов преживява няколко тежки бомбардировки на съюзническата авиация.

Интересът на хората на изкуството към Испания в този момент не е само политически, а е свързан и с традиционната фиеста, съдържаща утопичност. Единение между хората, което се съдържа в самия празник. В „Слънце изгрява“ („Фиеста“ – 1926 г.), Хемингуей пише: „Имаше много хора...Надойдоха и туристически автобуси, между които и един с... англичанки.... Фиестата погълна дори англичанките...” (Хемингуей, 1989, с. 507)⁴⁴. Тя извежда хората в друго време-пространство на непрекъснатото празнуване, което е реалност във физическия свят. После – всичко започва да функционира по стария начин. Тогава възниква и търсенето на утопия. Стимулът не е фундаменталният при оцеляването инстинкт за продължаването на рода. Нищо подобно не присъства в тичането пред рогата на разярените бикове. В това „надбягване” със смъртта има нещо много по-архаично от всички религии и политически идеи, учения или утопии. Точно това древно първоначало, вече свързано и с нибелунгите, кара фон Гайер да изпитва мрачна радост от предстоящата война (Димов, 1988; 1992). То се отнася към обективните фактори на природата. Необожествена, неизследвана, неклассифицирана научно. Тя просто съществува, а човешкият вид е само част от нея и я възприема чрез телесните си сетива. Така в хиндуизма възниква представата за Епохата на общата полза – Критаюга (Берлингер, 2008), която съответства на гръкоримския митологичен Златен век (аналогичен на Царство божие – б.а.). Неговият „сезон” е пролетта, най-благоприятният момент в човешкото живеене. Съвсем неслучайно финалът на романа „Тютюн” насочва точно към подобен период – май. Освен в реален смисъл, Германия капитулира през май 1945 г., и в митологичен. Причината – Втората световна война не е приключила. Същевременно повествованието започва от края на гроздобера (септември), т.е. от есента (аналогична на Железния век). Съответно, стремежът е да бъде запазен хубавият сезон. За целта трябва да бъде постигната победата на хората над „слепите” сили на природата с жертвоприношението на черния бик. Когато обаче митологичната сакралност премине в политическа идеология и практика, възниква не само утопичност, но и пряка опасност за хората, защото

⁴⁴ Хемингуей, Ъ. (1989). Слънце изгрява. В: Избрани творби в три тома. Т. 1. Превод от английски Николай Попов, Димитри Иванов. София: Народна култура, с. 507.

налага на следващите поколения обществени модели, формирани от предците. Това означава липса на прогрес – подход, типичен за комунистическите режими, в които бъдещето е предопределено от Революцията в 1917 г. и от изстрела на крайцера „Аврора”. В този митологичен дискурс финалната част на „Тютюн”, преработеният, в който оптимистичната представа за светлото бъдеще е добавена чрез гълъбовото сияние на очите на Лила, окончателно става антиутопична като семантизация. Велик празник, в който обаче побеждават хтоничните сили (вещицата Лила – б.а.).

Но извън странната мистичност на фиестата Втората испанска република е интересна, защото е особено политическо изключение. Опит да бъде създадено либерално общество, република, принадлежаща на всички трудещи се (История на Испания, 25 юни 2020)⁴⁵. Обществена система, която граничи с утопия, но е и твърде близко до фактическата ѝ реализация. Потвърдението, че направеното нея е било ценно за обикновените испанци, а и за човешките, са включително и т.нар. интербригади (съвсем неслучайно Павел Морев от „Тютюн” е интербригадист – б.а.). Втората испанска република, все пак е съществувала и е била „нагледното” доказателство, че е възможно да има обединяване на човешките, обосновано на общия за всички интерес. Потвърждение за това е и надсловът към очерка „Мадрид гори” от Светослав Минков: „Посвещава се на бойците от международната бригада, които се биха в името на човешката солидарност за свободата на испанския народ” (Минков, 1982, с. 240)⁴⁶. Първата му публикация е през 1936 г. и е била добре позната на много читатели. Д. Димов определено познава творчеството на Хемингуей, свързано с Испанската гражданска война – особено „Мадридските шофьори” (Хемингуей, 1989) – както и романа „Слънце изгрява”⁴⁷. В „Осъдени души”, като прелюдия към „Тютюн”, авторът насочва своето внимание към друга утопия – религиозната, която по странен начин се съвместява с фиестата и с коридата. Светослав Минков отбелязва: „...испанците от край време са обичали кръвта. Когато инквизицията застрашаваше да обезлюди испанската земя, Йосиф Бонапарт⁴⁸ я забрани..., но..., за да не изчезне съвсем проливането на кръв, той възстанови боя с бикове,... замени доминиканските богослови

⁴⁵<https://bg.wikipedia.org/wiki/> . История на Испания. Публикуван 25 юни 2020, прочетен 20. 08. 2020 г.

⁴⁶Минков, С. (1982). Мадрид гори. В: Събрани съчинения в два тома. Т.2. София: Български писател, с.240.

⁴⁷ Б. а. – Отгласи от текстовете на Хемингуей могат да бъдат открити в романа „Осъдени души” (образът на англичанката Фани Хорн, както и на анархистите от „Мадридските шофьори”).

⁴⁸ Б. а. – Йосиф Бонапарт I – крал на Испания от 1808 г. до 1813 г.

с тореадори” (Минков, 1982, с. 243)⁴⁹. Тази „обич” може би е породила и едно от чудовищните проявления на дистопия – гражданската война. Тя сякаш възниква като алогично, но все пак следствие, от опита на републиканците да изградят една социална утопия. За Димов неутрална Испания е повече контрапункт на ужаса от бомбардировките в Берлин, когато той тича по „Саарландщрасе“ към най-близкото скривалище, „докато зловещият вой на сирените се носеше в тъмнината като рев на гигантски чудовища...почваше, отначало далечен и глух, тътнежът на артилерията, който постепенно се усилваше, сливаше се в непрекъснато бучене, в някакъв апокалиптичен оркестър от хиляди барабани...” (Димов, 1975, с. 351)⁵⁰. И в двата варианта на „Тютюн” има идентично описание, като чрез него текстът от „Януарска пролет” е довършен смислово, вече категорично във връзка с антиутопията: „Някъде далеч се подемаше...пронизителен вой, който се засилваше...и наподобяваше свирене на вятър в запустяла къща... Десетки, стотици сирени предупреждаваха града (София – б.а.) за смъртна опасност. Свиренето им се сливаше в разстройващ дисонантен акорд...Той наподобяваше рев на допотопни чудовища, в него имаше нещо варварско, което искаше сякаш да погълне цивилизацията...” (Димов, 1988, с. 15)⁵¹. В дискурса на романа „Тютюн” управляващият код насочва конкретно към Втората световна, която е и причината в България да бъде установена комунистическата власт. Нейната цел, според теорията на Маркс за премахването на техническия прогрес, е точно унищожаване на цивилизацията. Що се отнася до алюзията за запустялата къща, тя насочва към къщата на татко Пиер в „Тютюн”, засегната от бомбардировките на съюзниците. Тя от своя страна се асоциира със стария свят, но и с налагането на новата власт чрез калните милиционерски ботуши (Димов, 1988; 1992). Финалните части на творбите му – „Осъдени души”, „Тютюн”, „Януарска пролет” са дискурсивно неразчленими.

Но много по-функционална е свързаността с пътеписа „Кастилска зима” на Д. Димов: „Тук управлява черквата. Аз бих сравнил испанската черква с... чудовищна машина за властване над народа... Безбройни пълчища от хитри и добре образовани монаси и кюрета представляват лостовете, колелата... всичко е впрегнато от тия пълчища да служи на черквата и религията, на тоя ужасен католически мироглед, който се впира в душата на испанеца и се стареа да не го изтърве нито за миг от люлката до

⁴⁹ Минков, Св. (1982). Мадрид гори. В: Събрани съчинения в два тома. Т.2. Български писател, с.243.

⁵⁰ Димов, Д. (1975). Януарска пролет. В: Съчинения в пет тома. Т. 4. София: Български писател, с. 351.

⁵¹ Димов, Д. (1988). Тютюн. Т. 2. София: Български писател, с. 15.

гроба” (Димов, 1975, с. 356)⁵². Получава се интересна паралелизация с текста на романа „Тютюн” (и в двата му варианта). В ход е подготовката за стачката на тютюноработниците, точно в началото на зимата (не в Кастилия, а в гр. Х... – б.а.). Във връзка с нея Д. Димов е отбелязал: „Невидими и ловки партийни функционери сновяха из тютюневите центрове и подготвиха борбата...” (Димов, 1988, с. 194)⁵³. Те твърде много приличат на монасите и на кюретата. Все пак в „Кастилска зима” приоритет имат последствията от доминацията на религията, която не просто е обсебила цялото общество, но и самата Испания като държавност. Точно испанската църква изгражда антиутопия, която Д. Димов определя като конкубинат „между черковната, феодалната и капиталистическата олигархия” (Димов, 1975, с. 306). Що се отнася до Втората република синтезът на автора е категоричен: „Републиката мислеше за народа... Нима не трябва да вземем земята на феодалите и да я раздадем на селяните, за да могат да плащат лекарските визити?” (Димов, 1974, сс. 356-357)⁵⁴.

Димитър Димов осъществява анализ на една съществуваща антиутопия. В нейната основа, освен олигархията, е и религията. Техният конкубинат практически не се отличава съществено, освен пропагандно, от подобно срастване между държавата, експроприирала частната собственост и политическата партия, която я оглавява и управлява, а и по подобие на Бог твори или поне обещава, че ще сътвори нов свят. В Испания Димов е научил и за „помощта”, оказана ѝ от СССР и от Сталин. В своята книга „Последната република” с оригинално заглавие „Святое дело“ (Суворов, Последната република, 23 юни 2020)⁵⁵ Виктор Суворов определя каква точно е целта – световна война. Отбелязва, че интербригади са част от замисъла на Сталин и че мнозина, като Оруел, са прогледнали за истинската същност на болшевишкия комунизъм. Няма как и Димитър Димов да не е получил някакви „прозрения”. Съвсем не е случаен коментарът му в „Кастилска зима” за изземането на земята на феодалите, но не за да бъде „кооперирана”, „колективизирана”, одържавена, а за да бъде дадена на селяните, за да имат собствени доходи. Интересът на Димов към Испания води началото си още от детството на бъдещия писател в гр. Дупница (роден е в гр. Ловеч през 1909 г., но десет години живее в бащината си къща в гр. Дупница – б.а.). От значение е и контактът му с евреите, имигрирали в Отоманската империя още по време

⁵² Димов, Д. (1975). Кастилска зима. В: Съчинения в пет тома. Т. 4. София: Български писател, с. 356.

⁵³ Димов, Д. (1992). Тютюн. ИК Труд. С. 1992, с. 194.

⁵⁴ Пак там, сс. 356- 357.

⁵⁵ chitanka.info. Суворов, В. Последната република. Публикуван 25 юни 2020, прочетен 20. 08. 2020 г.

на Светата инквизиция. Един кратък коментар в пътеписа „Куха Испания“ („Литературен фронт“, бр. 23 от 1946 г.) е свидетелството за предварителната му подготвеност: „Какво са видели знаменитостите на Европа в Испания?... Никой не вижда народа, който работи за феодалите и събира петачета за папата, който вдига революции, събаря монархии, гони йезуитите...“ (Димов, 1975, с. 360)⁵⁶. Що се отнася до църквата като организация, която се е сраснала и с олигархията, тя следва една изцяло химерична идея – установяването на Христовата империя на земята, заедно с нея и на стара Испания. А в основата на всичко това стои **историзмът**.

1.4. Исторически

Исторически обусловеният утопизъм от втората половина на XIX и в първата половина на XX в. в Европа има една важна особеност: „Всяка нация да обхваща една държава и всяка държава само на една-единствена нация“ (Алтермат, 1997, с. 67)⁵⁷. Проблемът възниква поради иманентен парадокс. Някаква велика държава или народ, които може би са съществували в миналото, със сигурност ще се възродят в бъдещето. Дори заради особеностите на човешката цивилизация, модерната, опростена повторителност на отдавна преминали етапи е невъзможна и става абсурдна идея. Това обаче не означава, че историческите утопии не придобиват „плът“ в съзнанието на много европейци, особено в периода преди Втората световна война. От историзма възниква национализмът или поне екстремализираният патриотизъм, а на тяхната основа се изграждат нови политически идеологии – фашизъм, националсоциализъм, дори либерален национализъм, присъщ за българския обществен модел, който не е идеологически индоктриниран, поне преди 9. IX. 1944 г. От особено значение е комунистическата идеология, която е обектът на настоящото изследване. Тя отхвърля национализма. Противно на очакваното обаче, историческият материализъм е базиран на онтогенезата, но не в биологически, а в социален смисъл, като решаващи са общественно-икономическите формации. Всяка от тях „има свои особени закони на възникване, развитие и гибел... строго закономерно... борбата на работническата класа с капиталистите довежда до унищожаването на капиталистическия строй... Само от комунистическата общественно-икономическа формация се започва истинската човешка

⁵⁶ Пак там, с. 360.

⁵⁷ Алтермат, У. (1997). Етнонационализмът в Европа. Превод Мариана Малинова. София: Оксиарт, с. 67.

история...” (Розентал, Юдин, 1945, с. 239)⁵⁸. Откровена утопичност. Като че ли, докато не възтържествува комунизмът, човечеството не е имало обществено съществуване и прогрес. Но истинският утопизъм е във вътрешния двигател на процесите. Той може да бъде пряко свързан с представата за двата свята (като обществено-икономически формации) – стар, на капитализма, и нов – на социализма и на комунизма.

Така е и в „Тютюн”. За да бъде спазена догматичната схема, е необходимо да има истинска класова борба, която да е исторически обоснована – а финалът да е мечтаната утопия. Много е лесно да бъде заявено: „Историята на всички досегашни общества е история на класови борби” (Маркс, Енгелс, 1950, с. 23)⁵⁹. После трябва да бъдат пригодени фактите, но напълно волунтаристично. Следват прорицанията как старият свят ще бъде унищожен от новия поради вътрешната логичност на обществените процеси – висша истина. Тя обаче е недействителна. Противоречието капиталисти – пролетарии през 20-те години на ХХ в. се трансформира в работодатели и работници. То е съвсем различно от онова, което е фундаментално спрямо теорията за класовата борба. Възниква и ново съсловие – на квалифицираните наемни работници (Маркс, Енгелс, 1950)⁶⁰. Процесът се ускорява значително при въвеждането на технологиите. Конкретно в „Тютюн”, т.нар. майстори, включително и истифчиите, са неговите представители. Точно спрямо тях се водят спорове в стачния комитет. Причината е болшевизацията на БРП(к). Според нейната доктрина квалифицираните работници са част от буржоазията. Неслучайно Блаже (който не възприема болшевишкия модел – б.а.) заявява: „Истифчиите се опъват и мрънкат...Наричаме ги предатели.... А и те са работници, наши братя, експлоатирани като нас” (Димов, 1988, с. 365)⁶¹.

Още по-значимо, като антитеза на историческия утопизъм на болшевизма, е изказването на Макс Ешкенази: „...като стоим на тясна идейно-политическа платформа...отблъскваме групи, които биха могли да ни бъдат съюзници.... не търсим никакви допирни точки...от страх да не пострада чистотата на нашата политическа програма....тази идейна неотстъпчивост...се нарича догматизъм...” (Димов, 1988, с.

⁵⁸Розентал, М., Юдин, П. (1945) Кратък философски речник . Превод от второто руско допълнено издание П. Данчев. София: Издателство на Българската работническа партия (комунисти), с. 239.

⁵⁹ Манифест на комунистическата партия. В: Маркс, К., Енгелс, Ф. В: Избрани произведения в два тома. Превод – колектив. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия, с. 23.

⁶⁰ Маркс, К., Енгелс, Ф. (1950). Наемен труд и капитал. В: Избрани произведения в два тома. Превод – колектив. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия, с. 105.

⁶¹ Димов, Д. (1988).Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 356.

361)⁶². Твърдолинейността, целяща изграждането на светлото комунистическо бъдеще, го прави наистина непостижимо. Причината – когато този строй стане факт, няма как да бъде постигнат социален паритет. Разделенията, исторически натрупани като елемент от противопоставянето капиталисти – пролетарии, вече не са факт, но са неотделима част от догмата, наследена от предходните борби на работническата класа. Политизиран историзъм, който е „конституиране на миналото като бъдеще” (Абандяно, 1994, с. 130)⁶³. Това означава избирателност. В тази насока той, като основа на политическите идеологии в „Тютюн”, освен с комунизма, пряко се свързват и с националсоциализма. Третият Райх е функция на исторически мистификации – „Епосът за нибелунгите” (Димов, 1988; 1992)⁶⁴. Когато бъдат използвани с политически цели те пораждат утопията. В Царство България също функционират подобни обществени доктрини от типа на Аркадия (Димов, 1988; 1992). Проблемът възниква в настояще, което, ако се генерализира като следствие единствено от историческото минало, може да възпроизведе само антиутопия, клоняща към гражданска война, защото патриотичните ценности биват използвани с други цели. Потвърждение за този ефект е едно от изказванията на Динко, отнасящо се за войниците и за полицаите, водещи борба срещу комунистите, заради родолюбие, което ги превръща „в убийци за парченце хляб...” (Димов, 1988, с. 451)⁶⁵. Подобен ефект има историзмът и по отношение на комунистите, особено след като са излезли победители в борбата със стария свят, но са дали и доста жертви. Те изискват отмъщение и стартира маршът на „кални милиционерски ботуши” (Димов, 1988, с. 351)⁶⁶. Започва социализмът, стоящ в предверието на комунизма. Той наистина има параметрите на неосъществим социален проект, а стремежът към него, усилен, освен от класови и от народопсихологически особености, води до ефекта: непрекъснато преминаване от **утопия към утопия**.

Глава 2. От утопия към утопия

Тази част от дисертационния труд проследява социологически механизма, който определя редуването на оптимистичните обществени очаквания и реалните разочарования, възникващи при тяхното осъществяване. Като конкретен обект на

⁶² Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 361.

⁶³ Абандяно, Н. (1994). Въведение в екзистенциализма. Превод от италиански Александър Гънгов. София: Св. Климент Охридски, с. 130.

⁶⁴ Димов, Д. (1988). Тютюн. София: Български писател. Ч. 1., с. 507.

⁶⁵ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 451.

⁶⁶ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 351.

наблюдение, заради особеностите на творчеството на Д. Димов, са въведени, освен аналитични изследвания на българското общество от периода след 1925 – 1926 г. до 1945 г., и други. Те се отнасят към Испания, СССР, Германия, отчасти и към Италия. Наблюдения върху социални системи, в които от една страна е факт стремежът да бъде избягнат тоталитаризмът (каквато е Втората испанска република – б.а.), а от друга – неговото безапелационно налагане. То, конкретно след Втората световна война, протича чрез интервенция и териториална окупация от страна на Съветската армия, което засяга и Царство България. Неговото насилствено преминаване към социализъм след 9. IX. 1944 г. Тогава Димов пише, редактира и публикува фактически три свои романа – „Осъдени души” и двата варианта на „Тютюн” – което ги поставя, съвсем обективно, на границата на прехода от бивша утопия, станала антиутопия, към утопия, която предстои да се окаже просто пропагандна илюзия.

2.1. Утопични социални и политически практики, предпоставки и реализация

Ако утопичните представи остават единствено на умозрително ниво (Платон, 1981), тогава няма да има преки негативни ефекти за обществото. Щом обаче започне създаването на идеалната държава, на утопията, като **политически и социални практики**, негативните последици са неизбежни. Те се усилват, когато налагането им става революционно или бива утвърждавано пропагандно като революционно. В модерните общества прякото насилие не е задължително. Може една победа на избори да бъде обявена за победа въобще, но не е така в съвремението на Д. Димов, особено що се отнася до установяването на социалистическия строй. След 1917 г. и пролетарската революция. Тя става средство за обществените промени. Фашизмът, националсоциализмът овладяват властта с други средства, но постигат същия ефект – премахване на либерализма и на личната свобода, заради реализацията на идеалния социален ред. Той е непостижим, ако е позволена различност. Всички трябва да са еднакви. За целта е необходимо да бъдат използвани и ефективни „инструменти”. Най-подходящият е създаването на внушение за абсолютна сигурност на индивидуалното съществуване, особено битово. Достатъчно е отделната личност, да бъде заменена с велика Утопия. Колкото по-непостижима, но прекрасна, толкова по-добре, защото Homo sapiens, може би наистина инстинктивно, се стреми към оцеляване, заради което му е необходима стабилност, дори и илюзорна. Биологически феномен, добре познат на доктор Димов, както и фактът, че този вид примати е способен да си създава фикции. Да използва, преднамерено или не, интроекция. Тя е „инструмент” при

оцеляването. Съществуването ѝ обаче означава и унищожаване на истински хуманната същност на човека – съвестта. Така той неизбежно става роб, но доброволно, дори със своеобразна обич. С този парадоксален психически процес в „Тютюн” е свързана еврейката Варвара. За нея е отбелязано, че е „мозъчно същество” (Димов, 1992, с. 367)⁶⁷. При редактирането тази слабост на персонажа комунист, е поправена, но за сметка на от сходството му с човешко същество. Това дори усилва ефекта на скотома, заради която Варвара жертва „всичко за партията” (Димов, 1988, с. 237)⁶⁸. Точно според принципите на социалистическия реализъм. Зад спазването на неговите изисквания от страна на автора обаче се крие нещо съвсем друго.

То донякъде е свързано с Лила, която не е само отчасти нов персонаж, както предлага Яко Молхов (наставник при преработката на романа „Тютюн”) – „бледна и слаба девойка” – партиен отговорник” (Дойнов, 2011, с. 460)⁶⁹. Нейното участие е епизодично. От белетристична гледна точка, ако Димов осъществи подобна трансформация – второстепенен персонаж да стане централен – това би усложнило преработката романа. Ще наруши и негови дискурсивни свързвания, които не се отнасят към борбата на комунистите срещу монархофашизма и капитализма, а на хората, стремящи се да живеят достоен живот, да имат собствена автентична екзистенция. Тя е срещу олигархията, без значение дали следствие от либерализма, или е плод на командно-административния модел на социализма. За да не промени истинския смисъл на първия вариант на „Тютюн”, неразбран от неговите критици, Димов структурира образа на Лила по особен начин. Има и малко от слабичкото момиче, защото, също като него, Лила е комунистически активист. Но тя, като действащо лице в преработения роман, е „родена”, за да бъде човек на комунистическата партия и не дава възможност за интерпретации. Те обаче са постижими на основата на „Осъдени души”, референт спрямо вариантите на „Тютюн”. Това не се отнася само към паралела между Фани Хорн и Ирина, а и към Варвара, положителен герой и преди Лила. Поради тази причина Димов запазва повествованието, свързано с еврейката Варвара. Името ѝ е показателно – означава чужденец, чуждоземец. То насочва към Фани, англичанката, чужденец за Испания. Но не това сходство между персонажите е функционално от гледна точка на настоящото изследване, а идентичността между техните „психопрофили”. Сеньора Хорн е с

⁶⁷ Димов, Д. (1992). Тютюн. София: ИК Труд, с. 367.

⁶⁸ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 237.

⁶⁹ Дойнов, П. (2011). Другият „Тютюн”. София: Изток-Запад, с. 460.

темперамент от „мозъчен тип” (Димов, 1986, с.85)⁷⁰. Двете действащи лица имат ясно изразени паралелизация. Това означава конгруенция, насочена към проблема кои хора са склонни към скотома, към интросекция. Към утопизъм, отказвайки се от собствената си уникалност като личности. Разминаването няма как да бъде на „мозъчно” ниво. Този биологичен орган не е единственият източник на осъзнатостта, както и на мотивацията, определяща поведението на Мислещия човек. Има и друг фактор. Дори и той да не бъде асоцииран с душа, емоциите не могат да бъдат пренебрегнати. Голяма част от тях съдържат определена инстинктивност или поне могат да бъдат обяснени чрез нея. Проблемът е дали тя е вродена, безусловен рефлекс, водещ до стремеж към елементарно оцеляване, или е вторично придобит.

От гледна точка на фундаменталния за марксизма-ленинизма еволюционизъм – безусловните рефлексии, нагоните доминират. Влияние на Теорията на Дарвин, според която оцеляването е „естествен” биологически егоизъм, възприет и от либерализма като природен „закон”. Алтруизмът, освен социално мотивираният, е изключение, което е условна поведенческа реакция. Такава догматичност е неприсъща за д-р Димов. Неслучайно спрямо Фани Хорн е отбелязано, че такъв е характерът ѝ. Англичанката е алтруистична, такава е нейната рефлексивност. Неслучайно има и медицинска подготовка, която се свързва и с архетипа „Деметра-Кора”...включващ „този на **лечителя** доколкото женското изначално съдържа магическа връзка с природата и с нейната изцелителна мощ” (Стойчева, Стоянова, 2000, с. 29)⁷¹. По-важна е обаче конкретна особеност от нейния темперамент – Фани не се бои от смъртта (иначе истинският алтруизъм, а не буржоазения, е непостижим – б.а.). Варвара има храбър ум, но страхливо сърце (Димов, 1988; 1992). Нейната пълна противоположност е английчанката. Тя, дори и донякъде обезсилена от морфина, все още има остатъци от „много силна, воля остра и стоманена, направлявана от сигурен ум...” (Димов, 1986, с. 85)⁷². Така вече става ясна авторовата интенция – с утопични идеи и идеологии могат да се утешават само хора, които нямат силна воля. Това се отнася и към по-големите човешки общности, които осъществяват обществените преврати, според своя „духовен

⁷⁰ Димов, Д. (1986). Осъдени души. София: Български писател, с. 85.

⁷¹ Стойчева, С., Стоянова, Ю. (2000). Архетипното в романите на Димитър Димов. В: Български език и литература. ХІ, (5), с. 29.

⁷² Димов, Д. (1986). Осъдени души. София: Български писател, с. 85.

багаж” (Бердяев, 2007, с. 7)⁷³. Последствията са ужасяващи, ако в него са прекалено много бесовете, всъщност нагоните, идващи от „То”, което „не познава никакви ценностни съждения, никакво добро и зло, никакъв морал” (Фройд, 1995, с. 208)⁷⁴. В определена степен националсоциализмът и особено комунизмът целят стимулиране на „То” и на индивидуално, и на обществено ниво, за да наложат своята тоталитарна антиутопия. Тя не е постижима, ако хората имат нужда от морални аргументи за налагането на конкретния обществен ред. Достатъчно е да го приемат като рутинно ежедневие, в което престъпленията, жестокостта, репресията, проливането на човешка кръв, са дори елементи от обща ритуалност. Да приемат, че е възможно чрез злото да бъде творено добро. В Испания такава е сугестивната функция на коридата, а и доста по-интересните от нея публични екзекуции (Димов, 1986). Фани Хорн е потресена от тези бесове на испанския характер, пуснати на свобода в жестока гражданска война.

Подобна е ситуацията и в България след 9. IX. 1944 г. Заради окупацията на Съветската армия „освободителка”, при смяната на обществения строй няма гражданска война. Жертвите обаче не са малко, защото извън произволните убийства, има и Народен съд, наложен и според изискванията на съюзниците, но без ясни юридически параметри. Акт на пролетарска справедливост, в който се реализират бесовете на българския национален характер. Зловеща проява на творенето на добро чрез зло, чиято цел е утопията Комунистически рай. Но и старият свят⁷⁵ също е трябвало да бъде унищожен. Друг е проблемът за прекалено многото жертви – българи, убити от българи. Причината пак са демоните на националния характер и проявяващи се в безогледно трупане на лично богатство, възможно точно заради либерализма. Демони, вече на българския капитализъм, на самите капиталисти. Те, макар и да са като вълци, готови „да се изядат взаимно” (Димов, 1988, с. 163)⁷⁶, могат да действат и заедно, точно като олигархия и мафия. Обединяват се, за да узаконят „някоя измама срещу държавата, да се изцедят по-добре производителите или да се потисне с общи усилия голяма стачка” (Димов, 1988, с. 163). Няма съмнение, че подобна обществена система е и криминална. Антиутопия, на която трябва да бъде сложен край.

⁷³ Бердяев, Н. (2007). Съчинения в 6 тома. Т. 6. Самопознанието. Превод от руски Наталия Занева. София: Захарий Стоянов, с. 7.

⁷⁴ Фройд, З. (1995). Нови уводни лекции в психоанализата. София: Евразия, с. 208.

⁷⁵ Неговото художествено въплъщение в романа „Тютюн”, независимо от редакциите, е фирмата „Никотиана”, заедно с Немския папирисен концерн.

⁷⁶ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 163.

2.2. „Осъдени души” и „Тютюн” на границата между утопия и антиутопия

По силата на обективните обстоятелства романите на Димитър Димов „Осъдени души” и двете версии на „Тютюн” след 9. IX. 1944 г. се оказват **на границата между утопия и антиутопия**, когато започва съграждането на социализма. Неговите строители носят българското „То”. Така новият, пореден преход от утопия към антиутопия или нова утопия, става неизбежен. Що се отнася до реално съществуващия исторически момент, засягащ и изкуството, той има уникални специфики: „...пълно идеологическо закрепване на диктатурата на пролетариата” (Зарев, 1973, с. 89)⁷⁷. Нейното налагане се усилва от определени народопсихологически особености. Те са определени още от И. Вазов: „Жестокостта е елемент, присъщ на нашата българска природа...не оправдавайте чрез политически бури...това ужасно проявление в нашия народен характер” (Вазов, 1950, с. 124)⁷⁸. Такава е ситуацията след Освобождението. При отсъствие на предварителна подготвеност, новото българско общество не може да се доближи, дори и малко, до човешки и граждански ценности. Получава се стремеж към друг идеал: „Личното наше земно доволство...” (Константинов, 1989, с. 128)⁷⁹. Той е водещ за първосъздателите на българската пазарна икономика. Те изграждат и мафия. Така една малка група свръхбогати практически владее и управлява останалите българи. Такава небалансирана обществена система се поддържа чрез пропаганда и чрез репресия, което я поставя винаги на ръба на криза, която може да породи и гражданска война. Двата романа „Тютюн” съдържат и друга смислова насоченост, ориентирана към граничната зона между утопия и антиутопията. При възтържествуването на социалистическия строй в България, комунистите нямат необходимата готовност, а и нужния опит, за да могат да създадат едно наистина ново общество. При тези обстоятелства те, вече завзели властта, просто ще възпроизведат или онова, срещу което са се борили, защото то им е познато и ги е направило значими, дори победители, или ще създадат негово подобие, в което ще са господарите. Това е част от значимия смислов дискурс на „Тютюн” – че скокообразните, качествено нови обществени преходи, чрез революция, са невъзможни, не могат да бъдат двигатели на обществения прогрес. Внезапните преходи поражда хаос, който ще тласне хората към следващата утопия и ще генерира само антиутопия в настоящето.

⁷⁷ Зарев, П. (1973). Панорама на българската литература в пет тома. Т. 4. София: Наука и изкуство, с. 89.

⁷⁸ Вазов, И. (1950). Тъмен герой. В: Избрани произведения в четири тома. Т. 2. София: Наука и изкуство, с. 124.

⁷⁹ Константинов, А. (1989). Бай Ганьо. В: Съчинения в два тома. Т. 1. София: Български писател, с. 128.

Глава 3. **Неизбежният компромис и дискурсивният коректив на писателя** **Димитър Димов**

Тази глава от изследването е насочена към установяване на последствията от принудителната редакция на първоначалния роман „Тютюн“. Как Димитър Димов използва контекста на творба, а и на други произведения, включително и негови собствени, които структурират естетически идиолект (Еко, 1993). Променя и управляващите семантични кодове. Като резултат се получава изграждане на смисъл, който би трябвало да е несъвместим със съответната текстова форма. Така писателят въвежда своя личен, **авторски коректив**. Той има много по-разширен обхват във втория вариант на „Тютюн“. Получават се наистина лабиринтни връзки (Еко, 1993), които излизат извън конкретната творба. Те образуват наратив, който формално е реалистичен. Така Димов създава отклонителна матрица (Еко, 1993), която изпълнява функцията на „инструмент“, осъществяващ своеобразна интелектуална селекция на читателите, които могат да достигнат до истинските автори интенции. Те, заради социалистическия реализъм, не могат пряко да бъдат заявени, но е възможно да бъдат семантизирани чрез контекста на творбата, а и посредством системата текстове, в която тя функционира като културна единица. Така преработката на „Тютюн“ за Димов става и нова възможност. Създава условия да изгради много по-ясно представата за обречеността не само на стария, но и на новия свят. На социалистическата утопия.

3.1. Визионерство

Литературата, още при отделянето ѝ от мита, стои на границата на човешката реалност и съизмерването ѝ с някаква по-значима действителност, макар и фикционална, визионерска. Този феномен може да бъде прилаган и с изцяло политически, властови цели. Така действат и идеолозите на комунизма – налагат „канализирано“ визионерство чрез метода социалистически реализъм. Предназначението му е като изобразява „живота в неговото революционно развитие... да покаже процесите на отмиране на старото и непреодолимия растеж на новото“ (Абрамович, 1954, с. 207)⁸⁰. Визионерство, макар то да е революционно, и отговарящо на марксизма-ленинизма, както и на „необходимостта от историческа конкретност на изобразяване на живота (Абрамович,

⁸⁰ Абрамович, Г. (1954). Увод в литературознанието. Помагало за учителските институти. Превод от руски Димитър Добрев. София: ДИ Народна просвета, с. 207.

1954, с. 207)⁸¹. Такъв похват може да бъде наблюдаван по отношение на финалния пейзажен елемент в „Тютюн” и в двете му редакции. Те, в комбинация с останалата част от творчеството му, образуват дискурс, реална историческа конкретност (Абрамович, 1954), съдържаща и политически събития. Тяхната интерпретация дава визионерски ефект. Той не е директно насочен към капитализма, базиран на либерализма, а към начина, по който конкретни хора използват възможностите му. В романа „Тютюн” те са пряко свързани с предприемачите, не само в български мащаб. Според фон Гайер: „Чудовищният закон за печалбата концентрираше богатствата... в едни и същи ръце, подчиняваше ги на космополитни търгаши, на хора без отечество и сърце” (Димов, 1988, с.187)⁸². Срещу тях, срещу „тиранията на олигархите” (Димов, 1992, с. 603)⁸³, е истинската борба. Социализмът само формално премахва капитализма, заменяйки либерализма с тоталитаризъм. Що се отнася до неформалните зависимости, до задкулиското управление на обществото, макар и вече обосновани на партийна принадлежност, остават практически непроменени. Също като в стария свят на корпорациите. Тяхното място е заето от Комунистическа партия, пак световна.

3.2. Форма и контекст – компромиси и предимства

Причината за това своеобразно възпроизвеждане на почти същия обществен модел, срещу който е била борбата, не е политическата идеология, а пак хората, които я прилагат на практика. Най-вече на техните демони. В тази насока особено ползотворен се оказва компромисът, свързан с образа на Лила. Благодарение и на други „подобрения” в повествованието, се получава много особен ефект по отношение на редактирания „Тютюн”. Той става „като вдовицата Куикли...човек не знае къде да я хване” (Маркс, 1968, с. 60)⁸⁴. Това е почти анекдотичното определение, което Маркс използва в „Капиталът”, за да детерминира отношението между стоката като материална форма и нейната стойност. В художествената условност – между текста, написаното, и неговото осмисляне чрез контекста, който придава истинската стойност на творбата. На литературния „продукт” на Д. Димов и наистина значимото му

⁸¹ Абрамович, Г. (1954). Увод в литературознанието. Превел от руски Димитър Добрев. София: Народна просвета, с. 207.

⁸² Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 187.

⁸³ Димов, Д. (1992). Тютюн. София: ИК Труд, с. 603.

⁸⁴ Маркс. К. (1968). Капиталът. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия, с. 60.

осмисляне чрез **дискурсивния коректив**. Той осъществява абдукция (Еко, 1993)⁸⁵. Интерпретация, съставена от възможни хипотези при семантизация, която зависи и от адресата. Той би могъл да разчете и да разбере осъщественото от автора **визионерство**. Неговото осмисляне изисква определени културни компетентности. В противен случай, читателите наистина няма да знаят за какво да се „хванат“ в романа.

Тогава ще се получи оценяване само на „стоката“, на написаното, но не и на истинската му стойност. Тя се реализира чрез **дискурсивния коректив**, използван от писателя. Той го усложнява преднамерено, включително и посредством хиперкодиране (Еко, 1993), предназначено да отслаби **неизбежните компромиси**, които Д. Димов направи заради социалистическия реализъм. Той обективно е само формалният повод, довел до осъждането на романа „Тютюн“. Преработка от страна на автора, която, колкото е принудителна, толкова и му дава и нови стратегически възможности (Еко, 1993) да осъществи политическо **визионерство**. То е насочено и към гибелната обреченост на новия свят, на социализма. Това не е спонтанно изтичане на семиотично ниво (Еко, 1993), както до голяма степен е в първата редакция на „Тютюн“ и в „Осъдени души“. Трите романа са особено ясно свързани чрез финалните си части, които са образно и смислово паралелизирани и се отнасят към нещо друго. Към вътрешната логичност на човешкия живот, на екзистенцията. Така Димитър Димов практически разрушава „мита, революционния мит“ (Ефтимов, 2012, с. 296)⁸⁶, включително за борбите на комунистите, както и за партизанското движение. Подобни представи съществуват и в първия „Тютюн“, но те са на границата на категоричността. Реципиентът е поставен в позицията на арбитър между представените хипотези. Авторът въвежда референт, но той може да бъде значим само за конкретен читател. Д. Димов очаква от него да е „и *рационален анализатор, и въодушевен ...почитател*“ (Фадел, 2010, с. 165)⁸⁷. С въвеждането на Лила, антипод на упадъчния образ на дамата от стария свят – Ирина – повествователната творбата белетристично се променя. Политическото взема превес, разширява се и демитологизацията на борбата (Ефтимов, 2012), като става водеща и авторовата интенция на ниво контекст. Така арбитражната функция на читателя остава на втори план. Въпреки това Димов не може категорично

⁸⁵ Еко, У. (1993). Трактат по обща семиотика. Превод от италиански Надя Дионисиева. София: „Наука и изкуство“, с. 165.

⁸⁶ Ефтимов, Й. (2012). Божествената математика: тревожната хетероклитност на българския символизъм. София: Просвета, с. 296.

⁸⁷ Фадел, М. (2010). Сред парадоксите на класиката. В: Следва: Списание за университетска култура, (23). София: Нов български университет, 165.

да наложи своята гледна точка. Социализмът не възниква като логическо следствие от обществените процеси. Така обаче е според пропагандната доктрина, че всичко е било следствие от обективните закони на общественото развитие. Тяхното познаване е вече задължително за всички дейци на културния фронт и другарят Димитър Димов изучава диалектическия материализъм (Дойнов, 2011). Това означава и откриване на слабостите на тази политическа „научна“ доктрина. Те произтичат от нейната иманентика, която, въпреки афиширания атеизъм, е религия, изразяваща се във вярата в комунистическия идеал. Във **визионерски** предреченото от Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин. То е част от този специфичен художествен образ, който Димитър Димов създава и използва в двата варианта на „Тютюн“ – „гибелен мираж“ (Димов, 1988; 1992), който примамва хората, осъжда ги на гибел заради фанатичното преследване на идеал. Няма значение какъв е той. Може и да е златният мираж на тютюна. За Борис Морев той става „огнена мечта“ (Димов, 1988, с 23; 1992, с. 18), но се оказва отровата на „Никотиана“. Химическият ѝ състав включва едно много важно „вещество“, наречено либерализъм. Той, също като никотина, съдържа невидима отрова (Димов, 1992), защото освен свободата, човешка, гражданска, икономическа, предполага и морална. Много от хората наистина са убедени, че всичко им е позволено.

Контекстът, дори не на романа „Тютюн“, а и общественият е съвсем нов. Технологиите и ускореното им въвеждане след 20-те години на XX в. в съчетание със средствата за масова комуникация, с масовата култура и първите фази на глобализацията, рязко променят всички социални обстоятелства. Вече е възможно един отделен човек да стане творец не само на собствения си живот, но и на историята. Вероятно точно поради тази причина след Първата световна война започва установяването на еднолични диктаторските режими в Европа, които са антилиберални и агресивни, особено комунизъмът. Той, чрез партията държава, налага всеобхватна обществена манипулация, особено спрямо децата и юношите – с различните младежки политически организации, доста сходни с „Хитлерюгенд“. Д. Димов не може директно да анализира опасността, която е свързана с тях. Но това е напълно възможно чрез антифашистката насоченост на романа „Тютюн“. Този управляващ код, използван от писателя, действа в точно определена насока – как е възможно един цял народ да бъде превърнат в „храбри войници и послушни, безмълвни

овци” (Димов, 1988, с. 196)⁸⁸. Същевременно не само студената война, а и нов глобален конфликт в 50-те години на ХХ в., изглежда като много близка перспектива. Тогава ще са необходими и войниците овце. Димов осъзнава тази опасност не хипотетично, а на основата на своите лични впечатления. Социалистическият режим в България, използвайки и опита на своите другари от ВКП(б), прилага същите политико-пропагандни практики, сходни и с използваните от националсоциалистите в Германия. Партийно и профсъюзно организирани и дирижирани „възторжени” политически митинги. Безпощадно унищожаване на политическата опозиция. Дори започва и реалното строителство на социализма чрез младежките бригади и въплътено Димитровград. Градът на мечтите, отрицание на всичко буржоазно, включително и на ниво урбанистика. В тези обстоятелства много българи, особено млади, започват да възприемат доброволно комунистическия идеал и да го следват с истинска преданост, с фанатизъм. Точно той е основната причина за тази осъденост на човешките души, тежко, нетелесно заболяване, на което д-р Димов се стреми да направи анамнеза в „Осъдени души” и в двете версии на „Тютюн”. То възниква като изтласкване на някаква комплексация, на потискане (Фройд, 1995). Както е в случая с Борис Морев, попадащ в плен на отровата на „Никотиана”, което е по-скоро отклонителна матрица (Еко, 1993), въведена от автора по отношение на капиталиста, класов враг на пролетариите. Добре спазена **форма**, която не е в синхрон със своя **контекст**. Те образуват дискурс, съвпадащ със системата от корективи, за да не се получи спонтанният семиозис (Еко, 1993). С Борис е паралелизиран комунистът Динко, действащ под влияние на сексуалното разочарование по отношение на Ирина (Димов, 1988; 1992). Той избира за себе си, партийна кариера, като вид съперничество с Борис (чиято любовница е Ирина). Дори достига до хистерия (Фройд, 1995), пораждаща маниакалния му стремеж да го убие, а Динко вече е и командир на партизанския отряд „Никола Паранунов”. Би трябвало да следва партийната дисциплина: „...когато видя дългата черна кола..., различи с бинокъла си омразния човек, който слезе от нея. Изведнъж го обзе сляпа ярост, която се превърна в неудържимо желание да унищожи този човек” (Димов, 1988, с. 75)⁸⁹. „Атентатът” е неуспешен, но загиват партизани, другари на Динко. Подобни сексуални и хистерични разстройства са въведени по отношение на Варвара, на други персонажи, включително и за Лиляна. Това е недотам

⁸⁸ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 196.

⁸⁹ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 75.

скритият контекст, особено функционален спрямо „героите“ комунисти, както по повод на тяхната не толкова политическа, а сексуална мотивация.

Все пак сюжетната линия на Борис Морев е водеща. Тя е многопластова и има вътрешни лабиринтни връзки, като авторът непрекъснато сменя управляващите кодове (Еко, 1993). В определени случаи Д. Димов дори използва един от стандартен похват в епосите, особено в модерните – да създава неверни представи, а откриването на истинския смисъл оставя на читателя. Така, привидно, за да направи своята икономическа кариера, синът на Редингота е мотивиран от бедността. Към това се прибавя философията на Ницше, презрението към тълпата и вродените способности. Борис дори отговаря на представата за идеалния предприемач и мениджър (Вебер, 2005), имащ и съответните морални скрупули. После, съвсем очаквано, започва и деградацията му заради компромисите със собствената съвест, а и заради смъртта, която причинява, макар и недиректно, включително и на брат си Стефан. Така, пак очаквано, малко преди кончината си, Борис има ужасяващи кошмари и накрая погребението му е мизерно, независимо, че е най-богатият човек в България (Димов, 1988; 1992). Такова е външното повествователно ниво. Почти трафаретно. Контекстът обаче е съвсем друг. Борис е разочарован от своя баща – Редингота – който не успява, не заради бедността, а заради вродения си мързел и високомерност (Димов, 1988; 1992), да осигури на семейството си поне приличен дом. Така синът желае болезнено да компенсира разочарованието (Фройд, 1995). Поради тази причина осъществява и кариерата си, реализирайки и своя лична утопия. Истинската му цел е да има хубав дом, любов и щастливо семейство и го заявява на Ирина: „Аз те обичам, искам да станеш моя жена, да имам деца и семейство...” (Димов, 1988, с. 294)⁹⁰. За да бъде постигнато това обикновено човешко щастие в модерното общество, са необходими пари, богатство. Отровата на „Никотиана” (Димов, 1988; 1992) в този контекст е по-скоро средство, чрез което Борис може да осъществи своята мечта. Наистина сложна лабиринтна свързаност. Нейната цел е условният читател да разбере, че мотивацията, дори социализационната, не е единствено на нивото на разума, на рефлексията, на битието, определящо съзнанието, а съдържа и други, включително сексуални предпоставки. Това авторово послание е относително скрито, защото за разбирането му е нужна значителна компетентност, включваща и психология, и психоанализа.

⁹⁰ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 294.

3.3. „Скритото” послание и интелектуалната ваксина чрез изкуството

Димитър Димов в някои случаи използва като метасемиотичен управляващ код библейския текст. Той, поради своята общоизвестност, не би трябвало да предизвика затруднение за читателя на ниво контекст. Според „Битие” родоначалникът на племената, излезли от Египетския плен, е Яков – Израил (Богоборец). Мисията му е да даде началото на избрания народ. Смеслов и сюжетен модел, който е популярен, също както и приключенията на персонажа, включително и неговите бракове. Той се сдобива с две съпруги – Лия и Рахил. Първата – недостойна с любовта на Яков, но раждаща му много синове. Що се отнася до любимата Рахил, Бог затваря утробата ѝ и тя не може да зачене и да роди. Съответно се задейства традицията – нераждащата съпруга да избере някоя от своите слугини, която да зачене от главата на семейството и да роди. Следва и припознаването на детето. Точно с Рахил от „Битие” е свързан определен *специфичен код*. Тя отъждествява своите деца и неродените от нея с етапите от собствения си живот (Библия, 2012)⁹¹. В тази насока в романа „Тютюн” (и в двата му варианта) е изграден повествователен паралелизъм. Чрез разсъжденията на съпругата на Редингота, за нейните синове: Павел, Борис и Стефан – се получава и интроекция между „Битие” и романа „Тютюн”: „Във всекиго имаше нещо особено, ... частица от духа ѝ... Павел беше хубавецът, най-здравият психически и духовно. В него живееше романтиката на младостта ѝ, мечтата за силния мъж, за скитника и бунтовника...”⁹². Борис изглеждаше духовно ограничен, но олицетворяваше трезвия реализъм, упорството и волята...” (Димов, 1988, с. 323)⁹³ Към Рахил допълнително насочват и имената на синовете на съпругата на Редингота. Павел отговаря на Дан (съдия) чрез аналогията със св. Павел, който е съдник за земния живот на вярващите християни. Борис отговаря на Нефталим (моя борба), а и коренът в собственото му име е аналогичен на *борба* и в българския език. Третият син е Стефан (венец, спасение) и отговаря на последния син на Рахил – Бенони (Син на моето същество). При раждането му тя умира и е погребана на място, което по-късно се свързва с Витлеем (Битие. 35: 16-19). При посредничеството на „Йеремия”, т.нар. Плач на Рахил (Йеремия. 31: 15), като името ѝ означава „майка на овцете”, тоест майката на всички от израилевия народ, този факт придобива мистично

⁹¹ Библия. (2012). София: Св. Синод на Българската православна църква. Битие. 29., 30.

⁹² Има определена аналогия с майката на Татьяна Ларина от романа „Евгений Онегин” на Пушкин, а и предполага идеалния мъж, когото Ирина открива в Павел Морев, но това не е функционално за целите на настоящото изследване – б.а.

⁹³ Димов, Д. (1988). Тютюн. София: Български писател, с. 323.

значение (Йеремия. 31: 15)⁹⁴. Тя плаче заради всички младенци (убити, за да бъде унищожено детето Исус – б.а.), заради всички свои синове, които трябва да умрат, за да дойде Царството божие. Допълнителен контекст, който Димитър Димов въвежда и в двата варианта на „Тютюн”. Дискурс, пряко свързан със значимия обществен проблем – защо са били необходими толкова много жертви, защо толкова много българи е трябвало да умрат, за да бъде наложен социалистическият строй. Това е поредното индиректно послание и въпрос, за задаването на който авторът използва библейския текст като кодиращ „ключ”. Той действа и сега. Дори в някои изследвания за романа „Тютюн” са допуснати значими неточности заради „скритото”, а реално съвсем видимото послание на автора. Те особено пряко се проявяват по отношение на съпругата на Редингота и на тримата ѝ синове – Павел, Борис и Стефан. Даже и интерпретациите на имената им са некоректни.

Извън тази кодирана интенция на Димов в романа „Тютюн”, особено във втория му вариант, има и други, отнасящи се към историческата „действителност”. Няма Деветосептемврийско въоръжено въстание, въпреки това пропагандно е генерализирано като несъмнен факт. Своят принос за утвърждаването на мистичността дори на календарната дата, дава и литературата. Както отбелязва Михаил Неделчев: „...ДЕВЕТИ СЕПТЕМВРИ клокочи, бучи,...възвестява сам себе си фанфарно, идва като **Ден първи** на една нова епоха или като **Ден последен** на една епическа героическа социална битка, започнала в предишния митологизиран *Септември*...Девети септември е мислен, представян и възвестяван като едно телеологически постигнато събитие, като закономерно вътрешно българско постижение, при което общият европейски и световен контекст е забравян най-често – с изключение... на „освободителните” ходове на Червената армия” (Неделчев, 2019, с. 255)⁹⁵. Обективната истина е, че комунистите се добират окончателно до властта с референдум на 8.IX.1946 г. Неговият успех обаче е гарантиран от съветските окупационни войски, от Народния съд, както и от репресиите срещу опозицията. Но такава е генералната линия на БРП(к) за културния фронт, което означава, че ако един автор се стреми да съхрани поне отчасти обективната истина – една от целите на модерното изкуство, трябва да използва диалектичното отношение между формата и съдържанието. Когато те не се съотнасят помежду си чрез отражението, тогава точно то може да изгради относително скрито послание. Авторско,

⁹⁴ Библия.(2012). София: Св. Синод на Българската православна църква. Йеремия. 31:15.

⁹⁵ Неделчев, М. (2019). Как работи литературната история. Т. 1. София: Симолини-94, с. 255.

насочено обаче към диференциран читател, включително и възприемащ романа като образец на социалистическия реализъм. Точно такива реципиенти ще „видят” очакваното. Особено чрез образа на положителния герой – Лила. Персонаж, отдаден изцяло в служба на партията и на комунизма. Другите, които не са в плен на политически мотивираната скотома, лесно ще разпознаят псевдочовешкото същество, също като кръвожадните руси зверчета от Хитлеровата младеж, които са научени да убиват, „преди да почувстват радостта от живота” (Димов, 1988, с. 5)⁹⁶. Това е осъществимо дори и на основа на портретното описание на човека на партията (Димов, 1988). То буквално отговаря на еталонната представа на чистия ариец – руса, синеока и красива, красива, но не и нравствено. Всъщност целта на автора е по-различна – Лила е свършена и в тази насока, но от гледна точка на друг морален код. Не хуманен, а класово-партиен. В романа „Тютюн” има конкретен епизод, свидетелстващ, че тя, макар и в края на юношеската си възраст, е способна да действа хладнокръвно и да бъде безпощадна – при убийството на полицейския агент. Действа като човек, след когото върви смъртта (Димов, 1988), хладнокръвен убиец. Още по-показателна е реакцията ѝ след убийството, когато го „осъзнава”. Тогава персонажът възприема случилото се: „Убийството на агента... щеше да повдигне духа на работниците, да стресне господарите и стачкоизменниците!” (Димов, 1988, с. 408)⁹⁷. Лила възприема всичко единствено от гледна точка на класовия дълг, който не е човешки (присъщо за всички комунисти – б.а.). Дори в момента, когато може да се появи нещо, подобно на съвест, не преминава през разкаяние. Няма никакво съмнение – войник на партията, положителен герой. Съвършенството на персонажа комунист Лила се проявява и във връзка със сексуалността. Още в „Манифест на комунистическата партия” има твърде особени постановки, отнасящи се към половите отношения: „Върху какво почива съвременното, буржоазното семейство? Върху капитала, върху частния доход. Напълно развито то съществува само за буржоазията;...” (Маркс, Енгелс, 1950, с. 42)⁹⁸. Тези упадъчни буржоазни явления, свързани със сексуалността, трябва да бъдат заклеени чрез съвършен женски персонаж според критериите на класово-партийното изкуство. Това означава да не демонстрира еротичност, да контролира своето либидо (Фройд, 1995) и да има правилен политически подход към брака и към семейството. Субект,

⁹⁶ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2 . София: Български писател, с. 5.

⁹⁷ Пак там, с. 408.

⁹⁸ Маркс, К., Енгелс, Фр. (1950). Манифест на комунистическата партия. В: Избрани произведения в два тома. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия, с. 42.

лишен от излишна емоционалност, от нормални, хуманни параметри, включително и сексуални.

Поредната утопичност или антиутопичност, която изисква социалистическият човек да се откаже от своята биологическа, естествена полова детерминираност. Лила е пряко свързана точно с правилния социалистически подход и към сексуалността, дори спрямо Павел. Пристигайки в квартирата му в София и усъмнявайки се, че той може би има връзка с дъщерята на хазяите – очаквана буржоазна морална дегенеративност – тя реагира точно като комунист: „Значи това бе Павел Морев, партийният другар, комунистът, когото обичаше!...Сега го виждаше под най-лошата светлина: фразьор, конте, любовник...Отношението му към партията, разколническата му дейност ѝ се сториха още по-черни отпреди. В гърдите ѝ пламна хладната омраза към враждебния свят...” (Димов, 1988, сс. 264-265)⁹⁹. После идва редът на препратка, към финала на романа и действаща като скрито авторово послание. То се отнася към Лила и отново е въведено чрез представа на Павел: „Стори му се, че тя бе неузрял, но вълнуващ образ на жената от бъдещето, за което се бореше” (Димов, 1988, с. 268)¹⁰⁰. Такова свършено въплъщение на комунистическия идеал за жена не съществува. То е утопичен блян. Неговото възникване е следствие от наистина ужасяващата антиутопия, в която са принудени да живеят пролетариите. В тази насока особено значение в романа „Тютюн” придобива Спасуна. Контекстуално, тя е резултатът от своеобразния „проект” на идеалната жена – съпруга и майка, отнасящ се към утопичното бъдеще, отдадена безрезервно на святото дело.

Така възниква и контекстуалното послание на Д. Димов. То е до голяма степен съвсем очаквано биологически. Неслучайно Спасуна е „комбинация” и от двата пола. Истински войник на партията. Несъмнена реализация на идеала. Цялостното поведение на персонажа е свидетелство за това, особено по време на най-страшните изпитания, сред които е и стачката: „...Спасуна ставаше главен надзирател на стачните постове и обикаляше улиците с важността на полицейски инспектор, докато най-сетне изпращаха за арестуването ѝ цяло отделение стражари” (Димов, 1988, с. 353). Димов дори влага при описанието ѝ добре познати за всеки българин параметри на еталонен герой, жена, но без елементи на класовост и на партийност – баба Илийца от Вазовия разказ „Една българка”: „Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста – мъжка на вид”

⁹⁹ Пак там, с. 264-265.

¹⁰⁰ Пак там, с. 268.

(Вазов, 1975, с. 27)¹⁰¹. Според текста в „Тютюн“ за Спасуна: „Тя беше висока, едра петдесетгодишна...Приличаше едновременно на мъж и на жена“ (Димов, 1988, с. 353). Разлика има единствено във възрастта, за да се получи окончателно версията майка. Интроекция, но по-значим е управляващият код, който изяснява авторовото контекстуално послание. То е наистина многопластово. Отнася се към мотивацията на персонажите. Илийца следва народнохристиянските ценности. Водещата сред тях е човешкият живот. Така възниква наистина идиолект. Свързаната с него индиректна интенция в „Тютюн“ е усложнена, но само ако не бъде отчетена опозицията между народното християнство и комунистическия атеизъм. Точно той води до етичката дегенеративност. Конкретно за Спасуна от „Тютюн“ тя е допълнително стимулирана от жестокостта и насилието на институционалния режим в Царство България, специално спрямо комунистите. Като резултат – съпругът на Спасуна „изчезва“, а тя остава вдовица. Това няма как да не мотивира омразата ѝ „към господарите на днешния свят“ (Димов, 1988, с. 396). Но не може да обясни себеотрицателността, която оставя двамата ѝ синове кръгли сираци. Емоциите на Спасуна много приличат на психическото състояние на фон Гайер преди началото на войната, в която намира и гибелта си – „атавистична възбуда“ (Димов, 1988, с. 516)¹⁰². Причината за нея са трите поколения немски философи, а и музиката на Вагнер (Димов, 1988; 1992). Идентично е и състоянието на Спасуна преди началото на тютюневата стачка – „мрачна радост“ (Димов, 1988, с. 396). Тя, подобно на фон Гайер, предчувства своята гибел, но това ѝ носи неразбираемо за останалите хора удовлетворение. То възниква на основата на утопичната цел, формулирана от три поколения пролетарски философи – Маркс, Енгелс и Ленин (в комбинация с „Интернационала“ вместо с оперите на Вагнер – б.а.). Резултатът, за повярвалите, е един – отхвърляне на човешкия живот като ценност. Фон Гайер приема смъртта по собствена воля – точно според виждането на Фридрих Ницше. Спасуна убива Чакъра и бива убита – просто приложение на Мойсеевия закон. Лила – също убива, но не получава възмездие. Поредната отворена смислова позиция на авторовото послание. Дали е възможно хора, способни да убиват заради политически убеждения, или поради определени свои личностни разстройства, да създадат ново и по-добро, хуманно общество, без значение от това как то ще бъде наричано.

¹⁰¹ Вазов, И (1975). Една българка. В: Разкази. София: Български писател, 27.

¹⁰² Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 1. София: Български писател, с. 516.

Дори и това да е постижимо, за целта е необходимо много време. На тази база окончателно става ясно и защо за персонажа, въплъщаващ утопичното бъдеще, е избрано името Лила. В превод от санскрит означава *игра*. „За боговете самото творение е лила... Всъщност тази „игра“ е любовната прегръдка...на двама божествени съпрузи, които правят божествена любов и чрез нея слагат началото на следващото поколение и на цялата земя...Живеем, докато боговете ни обичат и докато ние се обичаме един друг...” (Напърт, 1994, с. 203)¹⁰³. Този митологичен дискурс на името на Лила обосновава и вниманието, което Д. Димов отделя на проблема за омразата ѝ към хората от стария свят, както и на отношението ѝ към Павел, което едва ли отговаря дори на човешка любов. Митологично в хиндуизма *лила* се използва и като „определение за периодичното възникване на космоса или на нов свят...” (Берлингер, 2008, с 306)¹⁰⁴. Всъщност това са фазите от развитието на Вселената – еони или епохи (Берлингер, 2008)¹⁰⁵, чиято продължителност е стотици милиони човешки години. Но „играта” на дискурсивно ниво по отношение на физическата осъществимост на утопията, наречена нов свят, не свършва до възможността за промени по отношение на хората, особено във връзка със съзнанието им. Проблемът дали и при кои от тях е възможно осъществяване на подобен процес – независимо от неговата продължителност.

Медикът Димов знае, че това зависи от генетичния код. Писателят – че решаващ е вроденият характер, онази неясна емоционална „матрица” на *Homo sapiens*, наречена душа. Според разпространените не само литературни, а и културни представи, неин физически, огледален образ са очите. Техният цвят. Затова условно сините очи на Лила по-скоро се отнасят към човешката ѝ емоционалност. Така женският вариант на героя комунист се доближава до расовите белези на госпожица Дитрих. Димов не оставя представата за аналогията между комунистите и националсоциалистите единствено на нивото на контекста: „Ирина потрепера отново, защото ѝ се стори, че у тия хора имаше нещо, на което немската идея за свръхчовека бе само смешно подражание” (Димов, 1988, с. 276)¹⁰⁶. Недвусмислено предупреждение. Комунизмът, заради хората, които го налагат, ще бъде и е по-страшен от германския фашизъм. Лила само усилва категоричността на това предупреждение. То не се променя от факта, че е

¹⁰³ Напърт, Дж. (1994). Индийска митология. Превод от английски Татяна Евтимова. София: Абагар, с. 203.

¹⁰⁴ Берлингер, Г. (2008). Митологичен речник. Превод: Ваня Пенева, Искра Димитрова, Елена Савова. Първо издание. София: Прозорец, с. 306.

¹⁰⁵ Пак там, 269.

¹⁰⁶ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 276. Текстът не е променен при редактирането – б.а.

хубава. Авторът многократно описва очите ѝ, но едно от описанията е многозначително: „Сивосинкавият ѝ поглед пронизваше” (Димов, 1988, с. 206)¹⁰⁷. В изкуството сивите или сивосинкавите, стоманеносивите очи, се използват като маркер на образа на вещицата. Димитър Димов го определя без прикрито послание: „...Редингота...нарече Лила вещица” (Димов, 1988, с. 37)¹⁰⁸. Този елемент на нещо зловещо, което стои отвъд физическата реалност и неслучайно се появява в майския ден, проекция на утопията социализъм, чрез сиянието на гълъбовите очи на Лила. Поредното скрито послание. То е свързано с други части от творбата, които изясняват неговата семантизация. Сред тях е едно от разсъжденията на Павел: „... у Лила имаше нещо далечно, недействително и призрачно, като образ от бъдещето, който ей сега щеше да се разсее и да остави след себе си само тъга към недостижимото” (Димов, 1988, с. 216)¹⁰⁹. За пореден път дискурсът се отнася за светлото комунистическо бъдеще. За тази утопия. Тя не само е далечна, недействителна, призрачна, а когато се разсее, ще остави единствено тъга. В същото изказване на Павел има и антитезата на Марковата концепция, че битието определя съзнанието. Лила не би могла да е свършена, особено нравствено, независимо от външната си красота, защото е „плод” на работническата класа. Тя заради своята ненавист към стария свят, е малко вероятно да „роди” човешко същество, жена, което да не е подвластно на омразата. На това ниво действа вече медикът Димов. Той изгражда, ако не антитеза, то интерпретация на Теорията на Опарин (съветски биолог и химик – б.а.) за постепенната еволюция на живота от първичния бульон (1924 г.). Авторът на „Тютюн” я използва, за да изясни какъв живот би могъл да се появи и да еволюира от такова място като мизерните работнически предградия в гр. Х...: „Падаха снегове, но топлите средиземноморски течения...ги стопяваха веднага...Реката прииждаше, мътните ѝ води... оставяха жълти петна, пълни с миязми локви...валеше ту дъжд, ту сняг... кишата правеше бедността още по-тъжна и грозна” (Димов, 1992, с. 193)¹¹⁰. В обхвата на биологичната обреченост попада и Лила. Реалната антиутопия няма как да не доведе до озлобление. Това е истинското битово съществуване на потиснатите и няма как съзнанието им да бъде друго, ако е вярна концепция за отношението битие (всъщност бит – б.а.) – съзнание. Тя само добавя съмнително морално оправдание за жестокостта на угнетените, когато

¹⁰⁷ Пак там, с. 206.

¹⁰⁸ Пак там, с. 37.

¹⁰⁹ Пак там, с. 216.

¹¹⁰ Димов, Д. (1992). Тютюн. София: ИК Труд, с.193.

те започнат да въздават справедливост. Без нея, всяко обещание за нов свят си остава само пропагандно твърдение. Що се отнася до комунистите, критериите за моралност отсъстват: „...Законите, моралът, религията са...само морални предразсъдъци, зад които се крият буржоазни интереси” (Маркс, Енгелс, 1985, с. 72)¹¹¹. Несъмнена антиутопия, защото изключва правовия ред, без който е невъзможна справедливостта (Платон, 1981). Но адепти на тази идея има. Като че ли някаква масова лудост е обхванала значителна част от човечеството. То, почти с инфантилна радост, допълнително усилено от класовото съзнание и от стадната инстинктивност, възприема обществения хаос като изход от съществуващата криза в настоящето и реализира „паническо бягство от свободата към нови форми на зависимост...” (Фром, 1998, с. 43)¹¹². Своеобразна революция в душите, пораждаща и гибелните миражи (Димов, 1988; 1992), които са еднакво валидни и за утопиите, и за антиутопиите. На границата между тях остава конкретният индивид като човешко същество.

Точно в тази насока възникват и значимите проблеми, които са един от обектите на изследване чрез романа „Тютюн” и спрямо които функционират и съответните „скрити” послания на автора, отнасящи се към периода след 9. IX. 1944 г. Тяхната смислова многопластовост се разширява чрез Лила като антипод на Ирина. В първия „Тютюн” тя е поставена в ситуация сама да направи избор. Дали да осъществи своята лична утопия, свързана с идеалния мъж, представата за когото си е изградила чрез романите и филмите, или, когато реално го е открила чрез Павел, да създаде антиутопия за него. Той в първата версия на романа, е по-скоро авантюрен герой, а има и човешки параметри на характера. Според редактираното повествование – Ирина няма възможност да избира между своето лично щастие в любовта и щастieto на любимия. Не е така в оригиналния „Тютюн”. В него Павел дори е готов да направи саможертва. Да ходатайства пред др. Лукан, за да издаде той разрешение на Ирина за задграничен паспорт. Изказването на Павел, комунистът, е „некодирано”: „Когато във връзка с паспорта отидеш при другаря Лукан Никодимов, комуто ще телефонирам...ще изпълни хладно молбата ми да ти даде разрешение за паспорт...Но бих ли могъл да приема равнодушно онова, което ще помисли за мен?” (Димов, 1992, с. 591). Ирина дава отрицателен отговор. Съвсем очакван, дори и в контекста на нейното виждане за любовта – „трагично и силно чувство” (Димов, 1988, с. 13). Тази част от представата е

¹¹¹ Маркс, К., Енгелс, Ф. (1985). Манифест на комунистическата партия. София: Партиздат, с. 72.

¹¹² Фром, Е. (1998). Бягството от свободата. София: Захарий Стоянов, с. 43.

ясна – който изпитва истинска любов, не може да причини нещастие за своя любим. Но има и „скрито” авторово послание. То се съдържа в изказването на Павел, че ще се обади по телефона и другарят Лукан ще изпълни молбата му. На основа на това няма съмнение, че новият свят няма да се различава от стария. Пак ще има нерегламентирани зависимости, т.е. – мафия и задкулисниост, но обоснована на партийно-политически „приятелства”. Пак някои ще са по-равни от останалите (Оруел, 2013). Така антиутопията става неизбежна. Но тази представа не е приоритетна в първия вариант на „Тютюн”, а любовта и човешкият избор. В редактираната версия Ирина е лишена от възможността според собствената си морална убеденост, а и Павел Морев е емоционално ангажиран с Лила. Поради този факт и кодираните послания на писателя стават повече. Те, особено за преработения „Тютюн”, се отнасят към противопоставянето стар – нов свят, съответно Ирина – Лила. Малко преди края на романа такава опозиция е реализирана. Коментарът на повествователя се отнася към буржоазната дама, която е в екзистенциална криза: „Тя бе...болна душа с унищожена воля и покварен ум. Осъдена на гибел, проядена безнадеждно от пороците и паразитния си живот” (Димов, 1988, с. 372)¹¹³. Представата е фалшива. Ирина изобщо не е покварена. Напротив, съхранила е изцяло своята моралност и като човек, и като лекар. Извън това, тя не само е водила своя собствена борба срещу „Никотиана”, но е помагала и на комунистите. В този контекст, отказът да ѝ бъде дадена възможност сама да избира къде да живее става акт на репресия. Класова, която не съдържа дори и елемент на справедливост. Така е в новото общество, което неизбежно ще премине в още по-съвършения Комунизъм. Тогава възниква и проблемът, защо хората не желаят да останат и да живеят в него, а отговорът, значимият, е един – антиутопия.

Поредното „скрито” послание на писателя Д. Димов. Няма съмнение, че старият свят е не е давал възможност на огромна част от човеците да живеят достойно и наистина свободно. Съвсем според логиката на живота (Димов, 1986) това трябва да бъде променено. Прямо контекста на 1944 г. – чрез насилие. Старият свят е унищожен. Възникват други възможности. Има вероятност те да възпроизведат или наистина нова обществена система, или по-лоша от старата и оправдана чрез политическа идеология. Поради тази причина и авторовото послание трябва бъде предадено чрез Лила. То се отнася към Ирина, която, вече заспала, след тежкия припадък, предизвикан от безразличието на Лила, а и на Павел към нейния личен избор. Жената комунист

¹¹³ Димов, Д. (1988). Тютюн. Ч. 2. София: Български писател, с. 372.

наблюдава буржоазната спяща дама със съжаление, но „смесено с вълнението от спомена за човешката ѝ постъпка преди десет години” (Димов, 1988, с. 373)¹¹⁴. Когато Ирина лекува контузената Лиля, която, защото е убила човек, е престъпник. В тази ситуация всеки е длъжен да уведоми властите. Това законово изискване обаче влиза в противоречие с моралния дълг на лекаря, а и с човечността. Така възниква и „скрития” казус – трябва ли заради политически и партийни догми да бъде наказан някой, който е действал според повелите на собствената си съвест. Лиля, като истински комунист се подчинява на класово-партийния подход. Тези, които не го приемат и не го следват сляпо, са врагове. Към тях не може да бъде проявявано дори и елементарно не състрадание. Опасна догматичност. Точно тя обаче е в сила за комунистите, особено, когато тяхната власт започва да става реален факт. Нейният възход протича според вижданията на др. Сталин, в които ръководни са неговите собствени цели.

В периода на писане и редактиране на романа „Гютюн” те стават причина за допълнително „скрито” послание. То се отнася и към проблема защо авторът доста лесно е приел да направи преработка, въпреки подкрепата на Вълко Червенков. Изясняването му има пряко отношение към доктрината за лекарите, включително и докторите по ветеринарна медицина, врагове на обществото. Д. Димов попада в тази „класификация”. За нейното създаване принос има Йосиф Висарионович. Той, след победата на СССР във Втората световна война (Япония капитулира на 15.VIII. 1945 г. – б.а.), се нуждае от нови врагове. Те могат да бъдат както и външни, така и вътрешни. Най-добре е да са в комбинация. Така възможността да бъде създаден страхов синдром в съзнанието на гражданите на СССР, е по-голяма. Сталин, за да укрепи собствената си власт, включително и в КПСС, се нуждае от неутрализация на последните хора, които могат да се противопоставят на неговата еднолична диктатура. По силата на случайността, те се оказват или евреи, или свързани с евреите (започнало е и създаването на Израел). Тогава Сталин прибегва към антиеврейската пропаганда, но на битово ниво. Преднамерено, с помощта на контролираната от него преса, създава обществената психоза за лекарите саботьори (Делото срещу лекарите, 28 януари, 2021)¹¹⁵, твърдейки, че медиците евреи са отровители. Това наистина предизвиква и саморазправа с тях. Всичко започва точно през 1951 г. Сталин дори изрично разрешава, при разпитите на арестуваните еврейски лекари отровители, да бъдат

¹¹⁴ Пак там, с. 373.

¹¹⁵ <https://bg.wikipedia.org/wiki/> . Дело срещу лекарите, 28 януари 2021. Прочетен 03. 02. 2021 г.

прилагани изтезания. В такава ситуация, във вече социалистическа България, която е практически почти изцяло контролирана от Йосиф Висарионович, излиза и първата версия на романа „Тютюн”. Тези външнотекстови обстоятелства предопределят и противопоставянето между отрова и ваксина (контекстуално – антиотрова, антидот – б.а.). Същевременно моментът е много подходящ – неговият автор Д. Димов, който е лекар по ветеринарна медицина, но медицина, и неевреин, но имащ връзка с евреите – да бъде подложен на политически или на личен натиск и да редактира собствения си роман, който, току-що е постигнал не само творчески, а в определена степен и политически успех – Димитровска награда. След правилното, вярното класово, диалектико-материалистическо и реалистично преработване на творбата, „Тютюн” получава и друга оценка – признанието от социалистическата литературна критика, че е еталонен, класически, образцов роман, съответстващ на партийно регулирания творчески метод в изкуството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Литературният парадокс – съществуването на два романа със заглавие „Тютюн”, които в различно време и след съответните „творчески” промени – получават висока оценка от една и съща политическа партия – служи и като предпоставка за последното „скрито” послание. Последната „доза” от интелектуалната ваксина, създадена от писателя, от лекаря, а и от човека Д. Димов. Тя се изразява в елементарната истина, че всичко, което бива обявявано за велико, прекрасно, еталонно, класическо от някакъв обществен авторитет, особено политически актуален, едва ли отговаря на обективните факти. Всеки, читател, който му се довери, без да вложи собствена разумна оценка, неизбежно ще се зарази с някаква чужда интелектуална болест или психическа аномалия, която може да се окаже и пагубна за него самия.

ПРИНОСИ

За първи път романът „Тютюн” на Димитър Димов е детерминиран като самостоятелна културна единица, дистанцирана от проблема за социалистическия реализъм.

Определена е метатекстовата система, изградена от свързаността между различни творби на Димов, включваща романа „Осъдени души”, двата варианта на „Тютюн” и пътеписите, отнасящи се за Испания („Кастилска зима”, „Куха Испания”, „Януарска

пролет”), както и научната разработка на Димов – „По въпроса за биологическите форми на отражение”.

Изграден е общият социокултурен контекст, в който е възможна точната семантизация на двата варианта на романа „Тютюн” на няколко нива: художествено и идеологическо, отнасящо се към творческия метод социалистически реализъм; общокултурно, антропологическо и политологическо, както и антиутопичната им насоченост.

Изследван е проблемът за отказа, за бягството от индивидуалния суверенитет в модерните общества и идентифицирането на личността с някаква формална или неформална организация, маса, тълпа (Льобон, 2014) в контекста на религиозния и на политическия адептизъм.

Проследени са вътрешните лабиринтни връзки и управляващи кодове в метатекстовата система на Димов (Еко, 1993), определящи семантизацията на авторовата интенция, като е идентифициран и митологичният контекст на романа „Тютюн”.

Определена е истинската причина за социалните борби в модерните общества – олигархията и мафията, както и защо, след налагането на социалистическия строй в България чрез насилие – те ще се възпроизведат и в тоталитарното общество, но не на икономическо, а на партийно и административно ниво. Промяна без промяна.

Изследвани са причините за гибелната осъденост на човешките души и на модерния човек.

Идентифицирани са дискурсивните антитези на фундаменталните постулати на марксизма-ленинизма, следващи научни доктрини, които са недоказани обективно, но имат идеологическо и политическо приложение на ниво пропаганда и обществена манипулация (диалектически материализъм, дарвинизъм, теория на труда, класи и класова борба, биология, физиология).

Декодирани са текстовите и смисловите паралели между двете версии на романа „Тютюн” и други утопии и антиутопии, включително и такива, като повестта на Булгаков „Кучешко сърце”, които няма как да са били известни на Димов и на неговите читатели в 50-те години на XX в.

Изяснена е възможността големи групи хора (раса, класа, народ, нация) да бъдат превърнати в изравнена маса от верноподаници чрез средствата на тоталитаризма.

Идентифицирана е особената естетическа и интелектуална ваксина, създадена от д-р Димитър Димов, и предназначена да предпази условните читатели от безкритичното поддаване на пропагандираните утопични идеали, особено на комунистическия.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

Разсуканов, Ю. (2020). Романът „Тютюн“ от Димитър Димов и неговите неочаквани интерпретации. e- Journal VFU. (13), 2020. ВСУ „Черноризец Храбър”. <http://docplayer.bg/193117645.html>

Разсуканов, Ю. (2020). Когато медиците пишат романи. Liternet, № 7 (248). <https://liternet.bg/publish33/yulian-razsukanov/kogato.htm>

Разсуканов, Ю. (2020). Романът „Тютюн“ от Димитър Димов – интелектуалната ваксина срещу болестта олигархически колективизъм. Литературен клуб. <https://litclub.bg/library/kritika/razsukanov/dimov.html>

СПИСЪК НА ЦИТИРАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

Уточнение:

Цитиране и позоваване в автореферата на научния труд, както и библиографски описания към списъка на цитираната литература, са според **Стандарта на НБУ за цитиране и описание на цитираната литература.**

Абандяно, Н. (1994). *Въведение в екзистенциализма*. Превод от италиански Александър Гънгов. София: Св. Климент Охридски.

Абрамович, Г. (1954). *Увод в литературознанието. Помагало за учителските институти*. Превод от руски Димитър Добрев. София: ДИ Народна просвета.

Алтермат, У. (1997). *Етнонационализмът в Европа*. Превод Мариана Малинова. София: Оксиарт.

Аристотел. (1975). *За поетическото изкуство*. Превод от старогръцки проф. д-р Александър Ничев. София: Наука и изкуство.

Бердяев, Н. (2007). *Самопознанието*. Т. 6. Превод от руски Наталия Занева. София: Захарий Стоянов.

Берлингер, Г. (2008). *Митологичен речник*. Превод Ваня Пенева, Искра Димитрова, Елена Савова. София: Прозорец.

- Битие. В: *Библия*. (2012). София: Св. Синод на Българската православна църква.
- Вазов, И. (1950). Тъмен герой. В: *Избрани произведения в четири тома. Т. 2*. София: Наука и изкуство.
- Вазов, И. (1975). Една българка. В: *Разкази*. София: Български писател.
- Димов, Д. (1975). Кастилска зима. В: *Съчинения в пет тома. Т. 4*. София: Български писател.
- Димов, Д. (1975). Януарска пролет. В: *Събрани съчинения в пет тома. Т. 4*. София: Български писател.
- Димов, Д. (1986). *Осъдени души*. София: Български писател.
- Димов, Д. (1988). *Тютюн*. Т. 1. София: Български писател.
- Димов, Д. (1988). *Тютюн*. Т. 2. София: Български писател.
- Димов, Д. (1992). *Тютюн*. София: ИК Труд.
- Дойнов, П. (2011). *Другият „Тютюн“*. София: Изток-Запад.
- Дойнов, П. (2019). *Критика и есеистика*. София: ИК Несарт.
- Еклисиаст или книга на Проповедника. (2012). В: *Библия*. София: Св. Синод на Българската православна църква.
- Еко, У. (1993). *Трактат по обща семиотика*. Превод от италиански Надя Дионисиева. София: Наука и изкуство.
- Ефтимов, Й. (2000). Морфинът срещу тютюна: Буржоазният роман във високата му версия. В: *Литературен форум*, 5, (X).
- Ефтимов, Й. (2012). *Божествената математика: тревожната хетероклитност на българския символизъм*. София: Просвета.
- Зайферт, Л. (1994). *Световните революционери от Богомил през Хус до Ленин*. Превод от немски Георги Кайтазов. София: ИК Христо Ботев.
- Зарев, П. (1973). *Панорама на българската литература*. Т. 4. София: Наука и изкуство.
- Йеремя. В: *Библия*. (2012). София: Св. Синод на Българската православна църква.
- Константинов, А. (1989). Бай Ганьо. В: *Съчинения в два тома. Т. 1*. София: Български писател.
- Ленин, В. (1950). *Сочинения, Т. 28*. Превод на автора. Ленинград: Гасударственное издательство политической литературы.

Льобон, Г. (2014). *Политическа психология*. Превод от френски – колектив. София: Асеновци трейд ЕООД.

Льобон, Г. (2014). *Психология на тълпите*. Адаптация: Нели Влахова. София: Асеновци трейд.

Маркс, К., Енгелс, Ф. (1950) Манифест на комунистическата партия. В: *Избрани произведения в два тома*. Превод – колектив. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия.

Маркс, К., Енгелс, Ф. (1950). Наемен труд и капитал. В: *Избрани произведения в два тома*. Превод – колектив. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия.

Маркс, К. (1968). *Капиталът*. Т. 1. София: Издателство на Българската комунистическа партия.

Маркс, К., Енгелс, Ф. (1985). *Манифест на комунистическата партия*. Превел Иван Георгиев и др. София: Партиздат.

Минков, С. (1982). Мадрид гори. В: *Събрани съчинения в два тома*. Т.2. София: Български писател.

Напърт, Дж. (1994). *Индийска митология*. Превод от английски Татяна Евтимова. София: Абагар.

Неделчев, М. (2019). *Как работи литературната история? Т. 1*. София: Нов български университет.

Ницше, Ф. (1990). Contra Вагнер. Документи на един психолог. 1889. В: *Раждането на трагедията и други съчинения*. Превод от немски Харитина Добрева. София: Наука и изкуство.

Оруел, Дж. (1989). *1984*. Превод от английски Лидия Божилова. София: Профиздат.

Православен катехизис. (1991). София: Синодално издателство.

Розентал, М., Юдин, П. (1945). *Кратък философски речник*. Превел от второто руско допълнено издание П. Данчев. София: Издателство на Българската работническа партия (комунисти).

Ръсел, Б. (1998). *История на западната философия*. Превод от английски Лъчезар Живин. София: ИК Христо Ботев.

Саркисян, С. (1987). *Марксистко-ленинска философия*. Авторски колектив: проф. Саркисян С. и др. София: Партиздат.

Стойчева, С., Стоянова, Ю. (2000). Архетипното в романите на Димитър Димов. В: *Български език и литература*. ХLI, (5).

Фадел, М. (2010). Сред парадоксите на класиката. В: *Следва: Стисание за университетска култура*, (23). София: Нов български университет.

Фадел, М. (2013). История на съвременността срещу история на миналото. В: *Литературен вестник*, 22, (39).

Фройд, З. (1995). *Нови уводни лекции в психоанализата*. София: Евразия.

Фром, Е. (1998). *Бягството от свободата*. София: Захарий Стоянов.

Хемингуей, Ъ. (1989). Слънце изгрява. В: *Избрани творби в три тома*. Т. 1. Превод от английски Николай Попов, Димитри Иванов. София: Народна култура.

Текстове, публикувани в интернет

Аллеонова, Е., Извеков, А. Топ – 10 унитаз в изкустве. 07. 11. 2016 г. Прочетен на 20. 08. 2020 г. <https://artguide.com/posts/1125>

Дело срещу лекарите, 28 януари 2021. Прочетен 03. 02. 2021 г. <https://bg.wikipedia.org/wiki/>

История на Испания. Публикуван 25 юни 2020 г., прочетен 20. 08. 2020 г. <https://bg.wikipedia.org/wiki/>

Милев, Г. Критичен преглед. *Vezni g III 1921-22-kn 20*. Прочетено на 02. XII. 2020 г. - https://bgmodernism.com/data/Vezni_g_III_1921-22_kn_20.pdf?

Мор, Т. Утопия. Публикуван 2007 г., прочетена 20. 08. 2019. <https://chitanka.info/text/4422-utopiija>.

Народно събрание на Република България. Конституция на Народна република България от 6. 12. 1947 г. Публикуван 30 ноември 2020 г., прочетен 08. 12. 2020 г. <https://www.parliament.bg/bg/18>.

Първият паметник на комунистите –Иуда Искарот в Свяжск. 11. 06. 2014. Прочетен на 09. 08. 2020 г. budha2.blog.bg/drugi/2014/08/27/antihrista-v-sssr. budha2.

Суворов, В. Последната република. Публикуван 25 юни 2020 г., прочетен 20. 08. 2020 г. chitanka.info